

MAREŞAL FEVZİ ÇAKMAK'IN MİLLÎ MÜCADELE, KURTULUŞ SAVAŞI VE ATATÜRK'E İLİŞKİN KONUŞMA, DEMEÇ VE SÖYLEŞİLERİ ÜZERİNE BİR BASIN TARAMASI

Derya GENÇ ACAR*

ÖZET

Mareşal Fevzi Çakmak, Kurtuluş Savaşı'mızın üst düzey komuta heyetinde önemli görevler üstlenmiş, Atatürk'ün en yakın silâh arkadaşlarından biridir. Onun, Millî Mücadele ve Kurtuluş Savaşı döneminde Millî Müdafaa Vekili, İcra Vekilleri Heyeti Reisi, Genelkurmay Vekâleti Vekili ve Cumhuriyet döneminde uzun süre Genelkurmay Başkanı olarak hizmetleri, her türlü övgünün üstündedir. Bu araştırmamızda Fevzi Paşa'nın Millî Mücadele'ye katılmak üzere Anadolu'ya geçişinden itibaren basınımızda yer alan konuşma, demeç ve söyleşileri, kronolojik sıra içinde sunulmuştur.

Anahtar Kelimeler: Fevzi Çakmak, Atatürk, Millî Mücadele, Kurtuluş Savaşı

THE CONVERSATIONS, DECLARATIONS AND INTERVIEWS OF MARSHAL FEVZİ ÇAKMAK BELONGING TO THE TURKISH NATIONAL WARFARE, THE WAR OF INDEPENDENCE AND ATATURK

ABSTRACT

Marshal Fevzi Çakmak who had a senior position in the unity of command is one of the companions in arms of Atatürk. His duty as the Minister of National Defence, The Chairman of The Council of Ministers in the period of National Warfare and The War of Independence and as the Chief of The General Staff are deserved to praise. In this research, beginning from Fevzi Paşa's immigration to Anatolia to get into the act in The National Warfare, his conversations, declarations and interviews which figured in the press are presented.

Key Words: Fevzi Çakmak, Atatürk, National Warfare, The War of Independence

* Adnan Menderes Üniversitesi, Atatürk İlkeleri ve İnkılâp Tarihi Bölümü Öğretim Elemanı

GİRİŞ

Millî Mücadele ve Türk Kurtuluş Savaşı, her yönüyle millî bir destan olarak sonsuza dek anılacaktır. Bu destan hiç şüphe yok ki, Atatürk'ün önderliğinde başarılmış bir inancın, hesabın ve akılcı davranışın destanıdır. Sonucun elde edilmesinde, yani askerî zaferleri takiben lâik ve demokratik Türkiye Cumhuriyeti'nin kuruluşunda, Atatürk'e sarsılmaz inançla bağlı silâh arkadaşlarının çok önemli rolleri vardır. Mareşal Fevzi Çakmak, bu silâh arkadaşlarının başında gelmektedir. Fevzi Çakmak, bir anlamda kişisel yapısının da gereği olarak, gördüğü büyük hizmetlere karşın, zaman zaman gölgede kalmayı yeğlemiş, Türkiye Cumhuriyeti'nin kuruluşunda ve gelişiminde Atatürk'ün ilke ve devrimlerini gönülden desteklemiş büyük bir komutan ve devlet adamımızdır.

Fevzi Paşa, Anadolu'ya geçişinden itibaren, millî cephenin pekişmesinde büyük rol oynamış, bu nedenle 24 Mayıs 1920'de İstanbul Divan-ı Harp'i tarafından idama mahkûm edilmiş ve bu karar 27 Mayıs 1920'de zamanın padişahı Vahdettin tarafından onaylanmıştır.

Araştırmamızda Fevzi Çakmak'ın, Anadolu'ya geçişinden itibaren basında yer alan konuşma, demeç ve söyleşileri kronolojik sıra içinde sunulmuştur. Amacımız, Fevzi Paşa'nın basına yansıyan konuşmaları olduğundan, Türkiye Büyük Millet Meclisi kürsüsünden yaptığı konuşmalar, söz konusu çalışmanın dışında bırakılmıştır.

I

VAKİT GAZETESİ BAŞMUHARRİRİ AHMET EMİN YALMAN'IN, FEVZİ ÇAKMAK'LA 1921 YILI ARALIK AYINDA ANKARA'DA YAPTIĞI GÖRÜŞME¹

Vakit Gazetesi Başmuharriri Ahmet Emin (Yalman), 1921 Aralık ayında Malta'dan İstanbul'a döner dönmez, Ankara'ya gitmiş, önce Başkomutan Gazi Mustafa Kemal Paşa ile bir görüşme yaparak onun ağzından hayatının hikâyesini dinleyip yazmış, daha sonra da Vekiller Heyeti Reisi ve Genelkurmay Vekâleti Vekili Fevzi Paşa ile görüşmüştür. Bu görüşmede Ahmet Emin Bey'in Fevzi Paşa'ya sorduğu sorular ve onun yanıtları aşağıdadır:

¹ “Mareşal'in İstiklâl Harbi Günlerinden Akseden Sesi”, Ahmet Emin Yalman, *Vatan Gazetesi* 12.4.1950

... Bir müddet öteden beriden konuştuğuktan sonra gazeteci sıfatıyla sualler sormaya başladım. Paşa, suallerime cevap olarak söze başladı ve dedi ki:

— Bundan bir seneye yakın bir zaman evvel, ordumuz yoktu. Sadece milletin istiklâl ateşinden doğan ve askerlik sanatında sanatkâr olmayan millî kahramanlar vardı. Yunanlıların devam eden zulümleri karşısında bu millî kitleler, sarf ettikleri gayretlere uygun derecede iş göremiyorlardı. Ordumuz kaldırılmış, silâhları alınmıştı. Zabitler dağıtılmıştı. Her şeyin bitiği, memleket için kurtuluş ümidi kalmadığı zannında bulunanlar vardı. Fakat harp sanatının icaplarına uygun bir ordu teşkiline başladığımızın hemen arkasından milletin istiklâl aşkı intizamlı bir sevk ve idare altına alındı ve böylece Yunan mağlubiyetleri birbirini takip etti. İlk zamanlarda Yunan kuvvetlerine karşı müdafaa halinde kalmak, bizim için bir muvaffakiyet sayılıyordu. Sonradan, taarruzla meselemizi halletmek hususunda da ordumuz kabiliyet göstermeğe başladı. Netice şu oldu ki, henüz bir senelik ömrü olmayan ordumuzun tazyiki karşısında Yunan kuvvetleri duramaz oldu. Birçok tahkimler ve tel örgülerle muhafaza altına alınmış, sıra sıra siperlerin gerisine sığınmaya mecbur edildiler. Ordumuzun yaşı ilerledikçe, kuvvetinin artacağına şüphe yoktur. Ordu, Hak'ın yardımıyla milletin arzusunu yerine getirecek, düşmanımıza lâayık olduğu cezalandırma dersini verecektir.”

— Milletimizin mücadelesindeki muvaffakiyetlerin, eldeki vasıtalara ve malzemeye oranla karşılaştırılamayacak derecede olduğunun sırrı nedir? Fevzi Paşa tereddütsüzce şu cevabı verdi:

— Muvaffakiyetin sebebi, yanlış bir fikre kapılarak ölü zannedilen milletin cidden fevkalâde bir canlılığa sahip olması ve Millî Mücadele'nin mânasını tamamıyla anlayarak bunu, herkesin iştirak etmesi lâzım gelen bir varlık ve yokluk mücadelesi diye kabul etmesidir.

Millet, ecnebi unsurlara mahkûm ve esir olmak istemediğini, çocuklarına, kadınlarına varıncaya kadar büyük bir kararlılık ve yiğitlikle her hüsusta göstermektedir. Muharebe zamanında cephaneye nakleden öyle fakir adamlar gördüm ki, nakliye ücretini almak için müracaatla geçecek zamanı iyi kullanmak üzere gece gündüz durmadan nakliyata kendilerini vermişler ve ancak boğaz tokluğuna çalışmışlardı. Sorduğum suallere: “Efen-dim, milletimiz sağ olsun! Milletimiz mahvolduktan sonra bizim varlığımızı düşmanlarımız elinde oyuncak olmaktan başka bir şeye yaramaz!” diyorlardı.

Harp esnasında dolaştığım köylerde kadın, erkek rast geldiğim bütün vatandaşlar, yapılacak hizmet arıyorlardı. Ordunun muharebe eden erleri hakkında ne kadar övgüde bulunsam azdır. Konuşmama, halin ifadesi için daha inandırıcı bir lisan olur. Düşmanın en son fennî vasıtalarla donatılmış bir ordusunun, elimizdeki iptidaî nakliye vasıtalarıyla mağlup edilmesinin sebeplerini milletin ruhunda aramalıdır.

Gerek muharebeyi hazırlamakta ve gerek muharebe esnasında Büyük Millet Meclisi, ordunun gerisinde hakikî bir dayanak vazifesini görüyor. Milletin ruhundaki kararlılık ve yiğitliğe hakkıyla örnek oluyor. En ümitsiz zamanlarda bütün bir düşman dünyaya karşı bu fedakâr milletvekillerimiz harekete geçmişlerdir. İşgal Kuvvetleri'nin bıraktığı pek az vasıtalarla ziyade milletin kararlılık ve imanına güvenerek buraya toplanmışlardır. Siyasî sahada olduğu gibi askerî sahada da hakiki bir muvaffakiyet etkeni oldukları herkesçe teslim edilmiş bir hakikattir.

İstanbul'un işgal altında kalan temiz halkı da cidden hakikî bir kalp bağlılığı göstermişler, Türk milletinin ve Türk toprağının parçalanma kabul etmediğini ispat etmişlerdir.

Halkın, yaralılarımız için Hilâl-i Ahmer(Kızılay)'e ettikleri yardım, cidden takdire lâyıktır. Hele İstanbul gazetelerinin gösterdikleri vatanî alâka, bizi düşmanımızın gözünde bile mânen pek yükseltmiştir. Milletin birliğine ve millî bağların kuvvetine bu da bir delil teşkil eder. Büyük Millet Meclisi'nin elde etmeyi hedef diye kabul ettiği Millî Misak hudutlarımız içinde ve yakın zamanda hür İstanbul'umuza kavuşmayı Allah'ın lütfundan bekleriz.

Son bir suale Paşa şu cevabı verdi:

—Bizim aradığımız barıştır. Bunu bize vermeyen düşmanlarımızdır. İki senelik tecrübe bize göstermiştir ki, barış sevdalısı olduğumuzu bilen düşmanlarımız, barış yapacak gibi görünerek bizi oyalamaya çalıştıktan sonra en kahredici darbeler vermeye kalkışmışlardır. Milletimiz bunu idrak ettiği için bu gibi sözlere lüzumundan fazla alâka göstermemiş, memleketimizi tahrip eden düşmanlarımızı uzaklaştırıp kovmak için her türlü fedakârlık ve hazırlıklarda bulunmaktan geri durmamıştır. Bu defa çıkan barış sözleri de milletimizin ancak dikkatini tahrik etmekle kalacaktır. Biz, elimizde silâh durduğu halde barış yapmaya daima hazırız.

II

MAREŞAL FEVZİ ÇAKMAK'IN, 30 AĞUSTOS ZAFERİ'NİN İKİNCİ YILDÖNÜMÜ (30 Ağustos 1924) NEDENİYLE DURLUPINAR'DA YAPTIĞI KONUŞMA²

30 Ağustos 1922 Zaferi'nin 2. yıldönümü, Dumlupınar'da Gazi Mustafa Kemal Paşa'nın da katılımı ve konuşmasıyla kutlanmıştır. Törenden önce Mustafa Kemal Paşa ve Latife Hanım tarafından "Meçhul Asker Abidesi"nin temeli atılmış, arkasından "Başkomutan Meydan Muharebesi"nin ikinci yıldönümü töreni başlamıştır. Törende ilk konuşmayı Genelkurmay Başkanı Mareşal Fevzi Paşa yapmış ve Sakarya Meydan Muharebesi'nden başlayarak 30 Ağustos 1922 Zaferi'ne kadar uzanan süreci, askerî açıdan değerlendiren önemli bir konuşma yapmıştır. Bu konuşmayı aşağıda sunuyoruz:

— Sakarya Muharebesi'nde mağlup olan düşman, Eskişehir-Afyon çizgisine çekilmiş ve sağ kanadını Kamalar dağı bayırları ve Ahırdağı gibi yol-suz ve sarp bir araziye, sol kanadını da Bozdağı'na ve Sakarya'nın sarp yamaçlarına dayandırarak Eskişehir doğusu ve Seyitgazi ve Afyon doğusundan geçen mevziye yerleşmişti. Ve düşman 1. Kolordusu'yla Afyon mıntıkasında, 3. Kolordusu'yla Eskişehir mıntıkasında ve 2. Kolordusu'yla bu iki kolordu arasında Döğer-İhsaniye mıntıkasında bulunuyordu. Birbiri gerisinde birkaç hattan teşekkül eden düşman mevzileri mükemmelen sağlamlaştırılmış ve umumi olarak bir iki ve birçok mühim noktasında da üç sıra tel örgülerle donatılmıştı. Sağ, sol kanatlarda geriye doğru çifte menzile ve bütün cephesi boyunca da demiryolu hattına sahip bulunuyordu. Düşmanın Eskişehir-Seyitgazi batı sırtları-Akin-Curcalar-Balmahmut-Ayvalı-Tazılar'dan Toklusivrisi'nde son bulan ve çeşitli hatlardan oluşmuş ikinci mevzii olduğu gibi Döğer, doğu Resûlbaba tepelerinden geçerek Dumlupınar'da sona eren üçüncü bir mevzii dahi hazırlanmış ve ayrıca Dumlupınar'da İkinci İnönü Muharebesi'nden sonra hazırlanmış, tel örgülerle donatılmış kuvvetli 4. bir mevzii daha vardı. Afyon'daki 1. Kolordu, 4. Tümen ve bir bağımsız alaydan; 2. ve 3. Kolordu'lar ise üçer tümeninden oluşmuş; bu esas gruplardan başka Uşak-Çivril mıntıkasında bir piyade ve bir süvari tümeni ve Bilecik-İznik-Gemlik mıntıkasında bir piyade tümeni vardı. Düşmanın toplam olarak 12 piyade tümeninden başka Menderes bo-

² *Reisicumhur Gazi Mustafa Kemal Paşa Hazretleri'nin Sonbahar Seyahatleri (1924)*, Ankara, 1925, s. 9-17 Ayrıca Bk. "Mareşal 30 Ağustos'u Anlatıyor", *Kudret Gazetesi*, 30.8.1948; Süleyman Külçe, *Fevzi Çakmak (Askerî, Siyasî, Hususî Hayatı)*, Birinci Kitap, 2. Basım, 1953, s. 238-244

yunca ve Kocaeli karşısında ve cepheler gerilerinde ayrı gruplar teşkil ve menzil hatlarını muhafaza etmek üzere 9 alay daha vardı ki, bunlar da üç tümenlik bir kuvvet teşkil ediyorlardı. Bu suretle düşmanın 15 tümeni karşısında bizim 18 tümenimiz bulunuyordu. İstanbul'u tehdit eden Trakya'ya bir iki ayrı alay gönderildiği halde dahi düşman ordusu bizden ateş kuvvetince noksan değildi. Tümenleri daha kuvvetli, bilhassa ağır ve hafif maki-neli tüfekleri bize oranla iki misli idi.

Düşmana üstünlüğümüz teşkilâtımızda, ağır toplarımızda, süvarilerimizde, ikmal ve depo alaylarımızda ve bilhassa manevra kabiliyetimizde idi. Umum ordu, erler ve subayların maneviyatının yüksekliği ve tecrübelerinin fazlalığı ve manevra hususundaki kudretleri bu üstünlüğü tamamlı-yordu. Batı Cephesi iki orduya bölünmüş olup 2. Ordu Sivrihisar-Bolvadin hattı batısında ve 11 tümenden ibaret Üçüncü, İkinci, Altıncı ve Dördüncü Kolordu'lardan ve bir Mürettep Süvari Tümeninden; 1. Ordu ise Akarçay güneyinde 1. Kolordu ve üç bağımsız tümenden oluşmuş bulunuyordu. Ayrıca Akşehir-Ilgın mıntıkasında bir tümenlik bir süvari kolordusu vardı. Kocaeli mıntıkasında bir tümenimiz, Menderes boyunda da bir süvari tümeni ile muhtelif müfrezeler bulunuyordu.

Maksadımız düşmanı, sağ kanadına indirilecek kesin bir darbe ile imha etmektir. Bunun için 1. Ordu, 2. ve 4. Kolordularla kuvvetlendirildi. 3. ve 6. Kolordu'larla bir süvari tümeninden ibaret kalan 2. Ordu cephesine rast-layan düşmanın 3. ve 2. Kolordu'larıyla 1. Kolordu'nun Afyon doğusunda-ki iki tümenini yerinde tutacak, 1. Ordu ise düşmanın 1. Kolordu'sunu gü-neyden ve batıdan saracak şekilde taarruz edecek, ormanlarla örtülü ve düşman tarafından boş bırakılmış olan Ahırdağ mıntıkasından atılacak olan Süvari Kolordumuz da düşman ordusunun ulaşım ve haberleşmesini bütü-nüyle ortadan kaldırmak için gerilerine saldıracaktı.

25 Ağustos 1922 akşamına kadar bu tertibat tamamlandı. Düşmanın ya-pabileceği her hareket enine boyuna düşünerek karşı tedbirler alınmıştı. Düşman, 2. Ordumuzun taarruzuna ehemmiyet vermeyerek, Döğer ve İh-saniye'deki İhtiyat Kolordusu'yla 1. Kolordu'sunu takviye ederek 1. Or-du'muza karşı taarruzda bulunsaydı, böyle bir taarruz ne kadar kuvvetli olursa olsun, güvenle karşılayacak kadar kuvvetli olursa olsun, güvenle karşılayacak kadar kuvvetli olan 1. Ordu karşısında durdurulacak ve düş-man ordusunun kanatları, 2. Ordu'nun doğudan ve kuzeydoğudan ve Sü-vari Kolordusu'nun batıdan taarruzları ile çevrilerek düşmanın büyük bö-lümü gayet fena bir vaziyette imha muharebesine zorlanacaktı. Düşmanın

İhtiyat Kolordusu, 3. Kolordu kuvvetleriyle 2. Ordu'muz aleyhine bir taarruza kalkışması halinde Sakarya Muharebesi'nde tecrübe olunan savunma sistemi ile düşman kuvvetleri siperlerimiz önünde gittikçe yıpranarak durduruldukları sırada 1. Ordumuz, karşısındaki zayıf kuvvetleri şiddetle ve hızla kuzeydoğuya atarak düşmanın büyük bölümü, iki ordumuz arasında ezilecekti. Yedekteki 2. Kolordu'suyla 1. ve 2. Ordu'larımız arasında ezilecekti. Yedekteki 2. Kolordu'suyla 1. ve 2. Ordu'larımız arasında Afyon-Çay istikametine düşmanın taarruz ihtimali karşısında, 2. Kolordumuz 1. Ordu'nun sağ kanadı gerisinde yedekte bulunmuştu. İki ordu arasında böyle bir çukura girecek kuvvetlerin o zaman da esarete düşeceği muhakkaktı. 26 Ağustos sabah saat 4'den itibaren Afyonkarahisar ve Ahırdağları arasındaki düşman mevzilerine karşı şiddetli bir topçu ateşi ile umumî taarruzumuz başladı. 2. Ordu'nun sağ kanadındaki 3. Kolordu 41. Tümen ile Seyitgazi batısına, 61. Tümen ile Kazuçuran mevzilerine, 6. Kolordu da Dedesivrisi ve Kozluca mevzilerine taarruz ediyordu.

Mürettep Süvari Tümeni, Bahşayış ve Köroğlu kalesi kuzeyinden Döğeri-İhsaniye arasındaki şimendifer hattını kesmek için ilerledi. Süvari Kolordusu, 1. Ordu'nun solundan Ahırdağları'nı aşarak Çayhisar'a inmiş ve tümenleriyle Sinanpaşa hattına batıdan taarruza başlamıştı. Kuzeye gönderdiği bir bölük ile de Küçükköy civarında muhafızlarını kılıçtan geçirerek demiryolunu ve telgraf hatlarını kesmişti. Düşmanın pek emin gördüğü kattan ve çifte menzil hattından biri kesilmiş ve diğeri de 2. Ordu süvarileri tarafından kesilmek üzere bulunmuştu.

Afyon güneyinden taarruz eden 4. ve 1. Kolordularımız karşısında düşmanın, batıya doğru uzanan ve Kaleciksisivrisi ilerisindeki mevziler, Belentepe, Tınaztepe, Tellikırbeli, Kırcaarslan gediği, Belliçekiltepe gibi pek kuvvetli pekiştirilmiş mevzilerde, 4. ve 1. Tümen'leriyle bu cephenin kuvvetlenmesine ayrılmış olan 13. ve 7. Tümen'lerine mensup bulunan birer alay mevcut olduğu, evvelce yaptığımız incelemeden ve daha sonra alınan esirlerden anlaşılmıştı.

Düşmanın takriben üç tümeni karşısında 4. Kolordu ile 1. Ordu taarruz kuvvetleri, 7 piyade tümeninden ibaretti. Öğleden evvel saat 9 sıralarında 4. Kolordu cephesinde 5. Kafkas Tümeni, Küçükkalecik sisvrisini ve 11. Tümen bunun batısındaki ileri mevzileri ve 1. Kolordu cephesinde 23. Tümen Tınaztepe'yi, 13. Tümen Kırcaarslan gediğini almış bulunuyordu.

1. Ordu'nun sağ kanadında Afyon güneyindeki düşman mevzileri ile sol kanattaki Çekiltepe mukavemet ediyordu. Kaybettiği mevzileri kurtar-

mak için düşmanın yaptığı karşı taarruzlarla birkaç dakika için ele geçen Tınaztepe ve Kırcaarslan gediğindeki mevzilerin 3. ve 2. hatları akşama doğru bu cepheye yetişen düşman destek kıtaatı tarafından kurtarılmış, fakat birinci hatlar kıtalarımızın elinde kalmıştı. Alınan esirlerden 7. Tümen'in de muharebeye iştirak ettiği, bu suretle I. Ordu karşısındaki karşı koyucuların dört tümene ulaştığı anlaşılıyordu.

2. Ordu taarruzu neticesinde düşmanın Eskişehir'deki üç tümeni ile Döğer mıntıkasındaki iki tümenini ve Afyon doğusunda bulunan 1. Kolordu'nun iki tümeni ki toplam 7 tümen etkisiz hale getirilmişti. Ve hatta 61. Tümen'in zapt etmiş olduğu Kazuçuran tepesini kurtarmak için düşman, 2. ve 3. Kolordusu'ndan bir kısım ihtiyatlarını sevk etmeye ve bu suretle cepheye bağlamaya mecbur olmuştu.

27 Ağustos'ta, 4. ve 1. Kolordu'larımızın 1. hatta ithal ettikleri 12. ve 3. Tümenlerle desteklenen esas taarruz cephesinde öğleye kadar cereyan eden şiddetli muharebeler neticesinde Çekiltepe dışında bütün düşman mevzileri zapt edilmiş ve müdafaa kuvvetleri gayri muntazam bir surette kuzeye atılmışlardı.

Öğleden sonra 57. Tümen tarafından Çekiltepe işgal edilmiş, akşamüstü 8. Tümen de Afyon'a girmiştir. Bu suretle düşmanın Afyon güneyindeki gayet kuvvetli 1. mevzii tamamen 1. Ordu tarafından zapt olunmuştu.

1. Kolordu'nun sağ kanadındaki tümenlerimiz 27 Ağustos akşamında düşmanın Balmahmut güneyi-Ayvalı hattından geçen ikinci mevzilerine dâhil olmuştu. Hatta Süvari Kolordumuz bu mevzilerin kuzeyine de tecavüz etmişti.

27/28 Ağustos gecesi düşmanla temasa gelinceye kadar takiplere devam olundu; 4. Kolordu'ya mensup 8. Tümen Afyon'da, 12. Tümen Erkmencivarında, 5. Tümen Ballıkaya'da, 11. Tümen Güney Sarıkaya'da ve 1. Kolordu'ya mensup 23. Tümen Köprülü ile Boyalı arasında, 15. Tümen Akviran'da, 13. Tümen Balmahmut-Garipçe ara yerinde, 14. Tümen Bolca-Küçükhöyük arasında, 57. Tümen Sinanpaşa mıntıkasında gecelediler.

Süvari Kolordusu 1. Tümeni ile Ayvalı, 2. Tümen ve 12. Tümeniyle Beşkimse ve Akçaşehir mıntıklarına dâhil olup batıya gitmek isteyen düşman kuvvetlerini ateşle Ayvalı'da atlı hücumlarla durdurmuştur. Bu suretle Birinci Ordu sol kanadı kuzeybatı yönünde kademeli tertip ile düşmanın geri çekiliş çizgisi üzerine uzanmış ve Afyonkarahisar batısındaki iki düşman mevzileri zapt olunmuştu. Düşman, Resûlbaba-Küçükköy-Dumlupınar genel çizgisi istikametindeki üçüncü mevzide toplanmaya çalışıyordu.

6. Tümen Toklusivrisi'ni tazyik ve Banaz istikametini tehdit ile Uşak civarındaki 3. Düşman Tümeni'ni tespit ettiği gibi, 3. Süvari Tümen'imiz de Çal kazasından Elvanlar'a ilerleyip şimendifer hattını tehdit ettiğinden düşman süvari tümeninin bir kısmını üzerine çekmişti.

2. Ordu cephesinde bugün de taarruza devam olunmuş; 61. Tümen Kazuçuran'ı tekrar zapt ile geri çekilen düşmanı takip etmiş ve 6. Kolordu da Dedesivrisi ve Kozluca siperlerini işgal ile düşman yardımlarını takibe ve ileri yürüyüşe geçmişti.

28 Ağustos'ta cereyan eden harekât: Süvari Kolordusu 27/28 Ağustos gecesinde 2. ve 14. Tümenleriyle Beşkimse'den demiryolu kuzeyine geçerek Ulucak ve Ekret istikametlerine hareket etmişti. 28 Ağustos sabahı 2. Tümen Ekret'te bir otomobil kolunu zapt ile muhafızlarını kılıçtan geçirmiş; tesadüf ettiği karargâh birliklerine hücum etmiş; 1. Süvari Tümeni Ayvalı kuzeyinden batıya çekilen düşman kuvvetlerine taarruz ederek durdurmaya çalışmış ve piyade birliklerinin ulaşmasına kadar bu taarruzlarını devam ettirmiştir. Bu suretle düşmanın kuzey ve batı yolları kesilmiştir.

Demek ki 48 saat içinde düşmanın üç mevzi yarılmış ve büyük bölümü tamamen sarılmış bulunuyordu. Düşmanın güneyden çekilen 1. ve 7. Tümenleri batıya doğru yol açmak için Beşkimse kuzeyinde ve civarında bulunan süvari birliklerimize taarruzla onları kuzey ve güneye doğru geriye sürerek, husule gelen aralıktan Beşkimse-Akçaşehir istikametinde geriye çekilmeye başlamıştır. Fakat bu geri çekilişi gören 1. ve 3. Kolordularımız tarafından taarruza uğrayarak muharebeye mecbur olmuşlardır.

Gerçekte 28 Ağustos sabahı Köprülü ve Balmahmut civarında 23. ve 3. Tümen'leriyle taarruz ederek düşmanın o mıntıkada toplanan kuvvetlerini kuzeye atan 1. Kolordu, Dumlupınar istikametlerini tıkamak üzere öğleden evvel sağ kanadıyla Düzağaç üzerinden batıya doğru ilerlemeye başlamış ve sağ kanatta 12. Tümen'iyile Düzağaç kuzeyinden Bakırcık sırtlarına doğru taarruz ederek düşmanın Akçaşehir ve bu istikamette çekilen kuvvetlerini kuzeye sürmüştür.

4. Kolordu da 5. Tümen'iyile Balmahmut'tan kuzeybatıya doğru Mezarlık ve Oğlanmezarı istikametinde ve 11. Tümen'iyile Ayvalı-Kumarlı çiftliği istikametinde taarruz ederek düşmanın batıya çekilen bölümünü Beşkimse kuzeyine sürmüştür.

2. Ordu da Mürettep Süvari Tümeni'yle Döğer'i zaptederek Altıntaş güneyine Hacıbeyli istikametine ilerlemiş ve 61. Tümen ve 6. Kolordu bir-

likleri İhsaniye-Kazlıgöl hattına ulaşmışlardı. 2. Kolordu, Araplı Çiftliği'nde 12. Düşman Tümeni'ni kuzeye sürmüş ve o civarda gecelemiştir.

Bugünkü harekât neticesinde düşmanın büyük kısmı 1.Ordu'muzun güneyden kuzeye olan tazyiki neticesinde demiryolu kuzeyine Resûlbaba dağı-Ulucak-Eğret mıntikasına atılmış ve Beşkimse-Küçük üzerinden batıya çekilmek isteyen birlikleri muharebe ile kısmen durdurulmuş ise de iki tümenlik bir kuvveti bilhassa 28/29 Ağustos gecesi Dumlupınar istikametine savuşmağa muvaffak olmuştur.

29 Ağustos: Düşmanı batıya gitmekten ne olursa olsun men ve durdurma vazifesini alan 1. Ordu, 4. Kolordusuyla kuzeye taarruz ve tazyike devam etmiştir. 1. Kolordu sağ kanadı ile yani 3. ve 23. Tümen'leriyle Çalköyü'ne ulaşmış ve Aslıhanlar istikametinde taarruz ederek düşmanın Dumlupınar istikametinde geri çekilişini kesmiş ve sol kanadı ile yani 14. Tümen ile Elvanpaşa ve 57. Tümen ile Balcıdamı ve Toklusivrisi istikametlerinde taarruz ile düşmanı sıkıştırmışlardır.

Toklusivrisi'ndeki müdafiler aynı zamanda güneyden 6. Tümen'in hücumuna maruz kaldığından süratle mevzii boşaltıp geri çekilerek esaret kemendinden yakasını kurtarabilmiştir. 7. Tümen Kaplangı'yı zaptederek Dumlupınar'da düşman grubunun Banaz üzerinden geçen geri çekiliş hattını tehdit ettiğiinden 29/30 Ağustos gecesi buradan düşman geri çekilişle Hallaçlar-Çorundağı-Yenice hattını tutmaya ve bu suretle esaretten kurtulmaya muvaffak olmuştur.

1. Kolordu Kaplangı-Banaz istikametinde Dumlupınar batısının sarılmasıyla meşgul iken düşmanın muhtemel karşı taarruzunu karşılamak üzere 2. Kolordumuz, Düzağaç-Karacaören-Bakırcık mıntikasına alınmıştı. Ulucak-Hamurköy-Aslıhanlar mıntikasındaki düşman büyük kısmına gelince kaçmasına meydan verilmemek üzere birliklerimiz geceleyin dahi taarruzlarına ve hatta süngü hücumlarına devam ederek kuvvetleri tespite, birçok kayıp verdirmeye muvaffak olmuştur. Ve birbuçuk günde 70 kilometre yol alarak 29 Ağustos'ta kuzeydoğudan Çalköy istikametine yönlendirilen 2. Ordumuzun 17. Tümeni de Ulucak'ta düşman artçılarına çatarak bir kısmını esir etmiş ve Süvari Kolordumuz Hamurköy kuzeyinden taarruzlarına devam etmiş ve verdirdiği kayıplarla düşmanın maneviyatını sarsmıştır.

Bu vaziyette düşmanın Hamurköy ve Çalköy mıntikasında toplanan kuvvetleri güneyden ve güneybatıdan 1. Ordu ile kuzeyden ve kuzeydoğudan 2. Ordu ile ve kuzeybatıdan da süvari birliklerimizle çevrilmiş ve kendisi için yalnız Kızıltaş deresi boyunca batıya giden sarp bir yol açık kalmıştır.

30 Ağustos sabahı iki günden beri güneyden ve kuzeyden yapılan taarruzlarla batıya çekilmekten ve Dumlupınar grubu ile birleşmekten menedilmiş olan düşman asıl kuvvetleri 29/30 Ağustos gecesi güneyden devam eden gece hücumlarına rağmen Hamurköy doğusundaki kuvvetlerini uzun ve müşkülâtlı gece yürüyüşleriyle birçok döküntüler bıraktıktan sonra Çalköy mıntikasına çekilebilmiş; 29/30 Ağustos gecesi Çalköy civarında 14. Süvari Tümeni'mizin hücumuna uğrayarak hayli kayıplar vermiştir. Düşman 30 Ağustos seher vakti, kuzey ve güneye karşı ayırdığı hafif perde hatları gerisinden batıya doğru çekilmeye teşebbüs etmişse de Batı Cephesi Kumandanlığı'nca düşmanın bu maksadı tamamen anlaşılmış ve 30 Ağustos günü için 1. ve 2. Ordularla Süvari Kolordusu'na düşmanın bütünüyle sarılarak imhası vazifesi verilmişti.

4. Kolordu'ya mensup 11. Tümen Çalköy güneyinden, 5. Tümen Sinekli kuzeybatısından, 23. Tümen Aslıhanlar kuzeyinden ve 3. Tümen Ağaçköy kuzeyinden, 2. Ordu da 6. Kolordu'ya mensup 16. Tümen ile Çal istikametinden, 61. Tümen ile Alışören istikametinden taarruz edecek; bu suretle 1. Ordu güneyden ve 2. Ordu kuzeyden tazyik ederek Adatepe mıntikasına sıkıştırılan düşmanın büyük kısmı tamamen ezilecekti. Süvari Kolordusu, Kızıldaş deresi vadisini Saraycık-Belova'da keserek düşmanın batıya doğru kaçışına meydan vermeyecekti.

30 Ağustos sabahı Aslıhanlar üzerinden Dumlupınar istikametine gitmek isteyen düşman birlikleri adı geçen mıntıkada 23. Tümen tarafından menedilmiş, öğleden itibaren kuzeyden, doğudan ve güneyden tesirini göstermeğe başlayan 6. ve 4. Kolordularımızın topçu ve piyade ateşlerinden oluşmuş imha edici bir ateş çemberi ile çevrilmiş ve akşama kadar ceyran eden kanlı bir muharebe neticesinde düşmanın 13., 12., 9., 5., 4. Tümenlerle batıya çekilebilen diğer tümenlerinin bazı bölümlerinden ibaret asıl kuvvetleri birçok esir ve kayıp vermiş ve topları ile otomobillerini ve bütün ağırlıklarını hep bırakarak mahv ve perişan edilmiştir.

Piyade birliklerimiz tarafından ancak akşam geç vakit tutulmuş olan Kızıldaş deresi istikametinden kaçabilmiş olan döküntüler, kısmen o gece ve ertesi günü o civardaki birliklerimiz tarafından esir edilmiş ve bir kısmı da Saraycık ve Belova istikametlerinde Kızıldaş deresi vadisini kesmiş olan Süvari Kolordumuzun hücumuna uğrayarak Murat dağlarına atılmış ve daha sonra bunlar da teslim mecbur olmuşlardır.

Bu muharebeye “**Başkumandan Muharebesi**” denilmesinin sebebi, harbin kesin sonucunu temin eylemesinden ve iki ordunun kavuşma yerinde bulunan Başkumandan’ın bizzat sevk ve gözetimi altında cereyan eylemesinden ve Batı Cephesi ordularının bu güne “Başkumandan Muharebesi” denilmesini arzu eylemelerindedir. Harekât sırasında Batı Cephesi Kumandanlığı’nın bütün memleket kumandanlarına iletilen resmî bildirgesi bunu daha iyi açıklar. Onun için aynen okuyorum: “Afyonkarahisar ve Dumlupınar Büyük Meydan Muharebesi’nde düşman ordusunun esas bölümünün imha safhasını oluşturan 30 Ağustos Muharebesi, kuzeyden 61. Tümen ve 6. Kolordu’nun ve güneyden 4. Kolordu’nun iştirakıyla Süvari Kolordusu’nun tesirinde Aslıhanlar, Çal, İşören mıntıkasında ve Çalköy doğusunda bizzat birinci hatta 11. Tümen yanında bulunan Başkumandan Mustafa Kemal Paşa Hazretleri’nin gözetimi altında cereyan ederek kesin sonuca ulaşmıştır. Bu muharebe, harbin umumî gidişini mukaddes davamız lehinde kesin olarak değiştirmiş ve Trikopsis, Diyenis gibi en büyük kumandanları başlarında olduğu halde düşman ordusunun dağılık ve perişan artıklarını, arkası kesilmeksizin her tarafta birliklerimizin kucağına atmıştır. Ordularımız için bir tarihî hatıra olmak ve Başkumandanımıza sevgi ve bağlılık ve sarsılmaz güvenimize yeni bir delil teşkil etmek üzere anılan 30 Ağustos 1922 Muharebesi’ne “Başkumandan Muharebesi” adı verilmiştir.

30 Ağustos’ta 1. Kolordumuz Dumlupınar’dan batıya yayılan düşman grubu üzerine taarruza devam ederek bilhassa hat boyundaki sol kanadını perişan etmiş ve Kaplangı dağında mukabil taarruzlarla tutunmaya çalışan düşman da Yenice’deki sağ kanadını 6. Tümenimizin tazyiki karşısında kırıldığını görerek ertesi günü bozgun halinde Uşak ovasına dökülmüş ve bir iki bataryadan oluşan bütün toplarını ve harp malzemelerini terk ederek Uşak’tan darmadağın bir sürü halinde İzmir istikametine kaçmıştır.

Eskişehir mıntıkasındaki 3. Düşman Kolordusu’na gelince, 2. Ordu’ya mensup 3. Kolordumuz önünde Bursa istikametine geri çekiliş ile Aksu mevkiinde kabul ettiği muharebede perişan olmuş ve Mudanya’da bir tümeni esir edilerek geri kalanı Bandırma istikametine çekilmiştir.

Başkumandan Meydan Muharebesi’nin verdiği kesin sonuç üzerine iki hafta içinde düşmanın kılıç artıkları bütünüyle topraklarımızdan çıkarılmış ve Anadolu faciası bu suretle hakkımız derecesinde parlak bir zaferle son bulmuştur.

III

MAREŞAL FEVZİ ÇAKMAK'IN, DUMLUPINAR'DAKİ TÖREN DÖNÜŞÜ (31 Ağustos 1924) CUMHURİYET GAZETESİ BAŞYAZARI YUNUS NADİ İLE SÖYLEŞİSİ³

Dumlupınar dönüşünde tesadüf beni, Türk ordularının gerçekten değerli Genelkurmay Başkanı Fevzi Paşa Hazretleri'yle bir salonda buldurdu. Paşa'nın gözünde her hadise ancak manevî kıymeti haiz olduğu zamandır ki, az veya çok ehemmiyetli sayılabilir. O zaten milletlerin hayatlarını ilgilendiren işleri kendine has bir kolaylıkla, yani büyük bir kavrayış ve doğru bilgi ile yalın kavramlara ve ilmî kurallara çevirmede emsalsiz bir üstattır.

Dumlupınar Zaferi'nin en büyük kazancı Paşa'ya göre millette gerçekleşmiş ve kuvvetlenmiş bir nefse itimattır.

— Dikkat ettiniz mi? diyordu, Hariçten beş para almaksızın İstiklâl Harbi'ni bu kadar haşmetli bir zaferle sonuçlandırmaya muvaffak olan millet, o zamana kadar kendisinin yapamaz zannolunduğu, hatta kendi kendisinin yapamaz zannettiği birçok işleri, bizzat kendisinin yapacağı kanaat ve imanı ile yürümeye başlamıştır. Geçen seneki demiryolu münakaşalarında gördük. Milletin ekseriyeti, hattı biz alırız ve kendimiz işletiriz davasını kuvvetle tuttu ve kuvvetle yürüttü. Nitekim işte Anadolu demiryolları Türklerin elinde pekâlâ işlemekte bulunuyor. Her neden bahsederseniz milletin sinesinden “*Onu da, ötekini de, öbürünü de biz yaparız*” diye âdeta heyecan halinde bir itimat hamlesi yükseliyor. Hayat ve yükselmenin sırrı işte buradadır. Bu kadar kararlılık ve iman ile onu ben yaparım itimadına dayanan her işin mutlaka yapılabileceğinde ise şüpheye yer yoktur. İşte bence Büyük Zafer'in en büyük neticesi.

— **Yunanlılar için bu darbeden kurtuluş imkânı yok mu idi?**

— Bu sualinize iki şekilde cevap vermek uygun olur: Evvelâ şurasını iyi bilmelidir ki, Türk topraklarında buldukları müddetçe Yunanlıların ergeç denize dökülmek sonucundan kurtulmalarına asla ve kesin olarak imkân yoktu. İnsan herhangi bir bölgeyi işgal ve herhangi bir millete tahakküm hırsına düşmeden, evvelâ o bölgenin ve o milletin davet edebileceği mücadeleyi çok iyi incelemiş ve araştırmış olmalıdır. Delil ve ispatı gerektirme-

³ “Müşir Fevzi Paşa Hazretlerinin Fevkalâde Mühim Beyanatları”, Yunus Nadi, *Cumhuriyet Gazetesi*, 4.9.1924

yecek derecede bir gerçektir ki, Anadolu'nun bir kısmını işgal etmek ihtirasına kapılmış olan Yunanlılar, böyle bir inceleme ve araştırmayı fazla sayacak kadar gafletle işe başlamışlar ve Demirci Mehmet Efe ve emsali basit müdafaaaların işaret edebileceği mânalara dikkat etmeyerek kendilerini içine çekecek olan uçuruma sürüklenmişlerdir. Yunanlılar Türk milletinin uzun bir seferden yorgun, argın çıktığı ve elinde silâhı falan da kalmamış olduğunu göz önüne almakla yetinmişlerdir. Hâlbuki harbi yapan, silâh kadar, belki daha ziyade bir milletin kararlılık ve iradesidir. Eğer bu varsa, silâh ve saire gibi maddiyata dayanan şeylerin sağlanması güç olmaz. Nitekim işte böyle oldu.

Şimdi ikinci noktaya geliyorum: Dumlupınar darbesinden kurtulabilirler mi idi? Yunanlılar ilk taarruz günü 26 Ağustos 1922'de vaziyeti anlayarak o gecedan itibaren hızla çekilselerdi, belki kendilerini bekleyen sonun, Kızıldağ deresinde gerçekleşmesinden kurtulabilirlerdi. Belki bir şeyler kurtarabilirlerdi. Hâlbuki onlar, 27 Ağustos'u da muharebe ile geçirdiler. Bundan sonra vaziyeti anlar gibi olarak kaçmaya çalıştılar, ama artık iş işten geçmişti. Her taraftan çevrilmiş, sarılma uygulamasına girişilmişti. Bu münasebetle size söyleyeyim ki, kumanda beceri ve meziyetinin derecesi, özellikle savunmada kendini gösterir. Taarruz eden tarafın aldığı tertibat, diğer tarafça meçhuldür. Ancak taarruz başladıktan sonradır ki, taarruz edenin maksadı anlaşılmaya çalışılacak, ona göre tedbir alınacaktır. İstiklâl Harbi'nde bu vaziyet iki yerde bizim başımızdan geçti. Biri Eskişehir'i boşaltarak hemen çekilmek yolunu tercih ettik. Kazandığımız zaman içinde Sakarya darbesini hazırladık. İkincisi, Sakarya Meydan Muharebesi'dir ki, orada düşmanın taarruz tarzını tahmin ve âdeta tayin ederek vaziyeti uygun ve galip bir müdafaa sonucuna ulaştırdık. Yunanlılar, Afyon-Dumlupınar taarruzu için hazırlığımızdan habersiz kalmışlardır. Bu hazırlığı son derece gizlediğimize şüphe yoktur. Son neşrolunan düşman harp raporlarında, Şuhut taraflarında bazı birliklerimizden bahsolunuyordu. Hâlbuki biz yalnız Şuhut taraflarında bazı yığınak yapmamış, büyük bir taarruza girişmek üzere orduları istediğimiz noktalara nakledip yığmıştık.

—Paşa Hazretleri, Sakarya Harbi de çok mühimdi değil mi? O zaman, bir aralık bizim Kızılırmak gerisine çekilmeliğimiz söz konusu olduktan sonra, bir aralık Yunan ordularının çöle atılarak mahvedilmeleri ihtimalinden bahsedilmişti. Yunan Kralı'nın, ecnebi ataşemiliterleri, 5 Eylül 1921'de Ankara'da ziyafete davet etmiş olduğu da söylenmişti.

—Evet, o ihtimaller dediğiniz şekil ve suretler de, hatta fazlasıyla söz konusu oldu. Neticede bütün bu ihtimallerden en uygulanması mümkün olanı yapıldı. Yoksa eğer o zaman Kavuncu köprüsünü tutarak düşmanı çöle atabilmiş olsaydık, Dumlupınar neticesi daha o vakit alınmış olabilirdi. Türk kumanda heyeti bunu düşündü; hatta uygulanmasına teşebbüs bile etti. Fakat 21 günlük bir meydan muharebesinden sonra cephane miktarı azalmış, askerlerimiz de yorulmuştu. Bundan fırsat bulan düşman, 12 saatlik bir zamandan ve gece yürüyüşlerinden istifade ederek o köprüden hızla geri çekilerek Sakarya'nın öbür tarafına geçmeğe imkân bulmuştu. Böyle fırsat ve vaziyetleri çok görmüşüzdür. Fakat önümüze çıkan birtakım engeller, istifademize mâni olmuştur. Size birkaç tanesini sayayım:

1- Daha Yunanlılar İzmir yöresinde iken, vaziyeti görmek üzere Mustafa Kemal Paşa beni cepheye göndermişti. Gidip Akhisar-Salihli-Balıkesir cephelerini tetkik ettim. Elde biraz muntazam kuvvet olsa Yunanlıların orada mahvedilebilecekleri sonucuna daha o zaman kani olmuştum. O cephe-leri tutan gayri muntazam kuvvetlerimizin askerî mânası yoktu. İç isyanları bastırmaya uğraştığımız o zamanlarda, elimizde muntazam kuvvet yok gibi idi. Bildiğiniz Yunan taarruzu oldu. Düşman kuzeyden Bursa ile Eskişehir arasına, güneyden Uşak'a kadar ilerledi. Bundan hiç telâş etmedik. O zamanki şartlar içinde netice böyle olabilirdi.

2- Eskişehir'i tahliye etmeliğimizle sonuçlanan düşman çevirmesinde, bizim de düşmanı çevirip mahveylemek vaziyeti ortaya çıktı. Fakat her tarafta süren muharebeler sebebiyle vasıtalarımızın güven verici şekilde tamam olmaması bizi daha ihtiyatlı harekete mecbur ederek hızla Sakarya gerisine çekilmeye sevk etti.

3- Sakarya sonunda Kavuncu köprüsünü tutmak imkânına malik olmadığımızdan düşman kaçıp kurtulabildi. Geceli gündüzlü 21 günlük muharebeden sonra seri ve hızlı yürüyüşe insan gücü yetişemedi.

4- Sakarya'dan sonra bir kolordumuzu Afyon karşısına indirip düşmanı sıkıştırmak emri verdik. Ordu vazifesini cesaretle yaptı. Fakat kuzeyden indirilen bir düşman kolordusunun tazyiki üzerine harbi keserek çekilmeye mecbur olduk. Gerçi diğer kolordularımız, Sakarya'dan ilerleyerek düşmanın kuzeydeki kuvvetlerini harbe mecbur eder ve güneye inmelerine mâni olabilirdi. Ve muharebeyi daha kesin bir neticeye sevk edebilirdik; fakat malzeme ve cephane bakımından noksanımız diğer kolordularımızın sevkine en ciddi bir engel teşkil ediyordu. İşte nihayet bütün bu noksanlar bertaraf edildikten sonra nihayet Afyon-Dumlupınar'da düşmanın yakasına yapıştık ve onu öteden beri tasavvur ettiğimiz sonuca götürdük.

— **Düşman Ankara'ya gelmekte çok faydalar umuyordu. Acaba Ankara'ya gelseydi, vaziyet onun umduğu gibi aleyhimize çıkar mı idi? Paşa, bu suale cevap olarak en belirgin ifadesini söyledi:**

— Düşmanlarımızın Ankara'yı zapt ve işgale verdikleri ehemmiyeti, kuruntu kabilinden addetmek uygun olur. Bize göre iş tersinedir. Biz Ankara'yı, düşmana kurulmuş bir kapan, yani kuş tutmak için bir âlet saymışızdır. O, ikide bir oraya kadar sokulmak hevesine kapılmaktan kendini alamayacaktı. Ve asıl oraya gelmek için çabaladıkça, kendisini bekleyen gayya kuyusuna daha elim ve feci olarak yuvarlanacaktı. Ankara'ya girebilseydi de öyle olacaktı. Ankara kapanı düşmanı Dumlupınar'da yakaladı ve Kızıltaş deresinde kendi kanının denizine boğdu.

IV

MAREŞAL FEVZİ ÇAKMAK'IN, CUMHURİYET'İN 23. YILDÖNÜMÜ (29 Ekim 1946) NEDENİYLE TASVİR GAZETESİ MUHABİRİNE ANLATTIKLARI⁴

— 1919 senesi.. Osmanlı Devleti son felâketlerin tesiri altında sarsılmaktadır. O tarihte ben, bütün mevcudiyetimle İzmir işgaline mani olmak çareleri arıyordum. Bu çalışmalarım gerek düşman taraf ve gerekse onların etkisinde bulunan saray tarafından anlaşılınca beni Erkân-ı Harbiye Reisliği'nden ayırarak yerime merhum Cevat (Çobanlı) Paşa'yı getirmişlerdi. Tam işgal tarihi olan 15 Mayıs'ta ise Mustafa Kemal, Erkân-ı Harbiye Reisi Cevat (Çobanlı) ve ben, Gazi'nin Samsun'a hareketinden az evvel Erkân-ı Harbiye Dairesi'nde gizlice bir toplantı yapmıştık. Bu toplantıda düşmana karşı bütün kuvvetimizle mücadele etmeye ve İstiklâl Savaşı'na karar vermiştik. Bir hayli süren bu konuşmalarımızda, harekâta başlamadan önce lâzım gelen hazırlıkların ilk esasları tespit edildi. İşte Millî Mücadele, o gece Erkân-ı Harbiye Dairesi'nde yapılan üçlü konuşma, ilk adımı teşkil eder. Mustafa Kemal'in Samsun'a hareketinden hemen sonra Cevat ve ben, İstanbul'da derhal faaliyete geçtik. Anadolu'ya silâh, cephane, subayların kısmen gizli, kısmen açık olarak sevkine başlandı. Aradan pek az zaman geçmişti ki, Anadolu'ya yapılan bu sevkiyata Cevat ve Harbiye Nazırı Mersinli Cemal Paşa'ların yardımları hissölundu

⁴ “Cumhuriyet'e Doğru İlk Adım Nasıl Atılmıştı?”, Anlatan: Mareşal Fevzi Çakmak, Yazan: Fatın Fuad, *Tasvir Gazetesi*, 29.10.1946

ve her ikisi de, biri Erkân-ı Harbiye Reisliği'nden, diğeri Harbiye Nazırlığı'ndan uzaklaştırıldılar.

Esasen harp boyunca ben ve Mustafa Kemal, harekâta ait birtakım görüş ayrılıkları yüzünden Almanlarla daimî bir mücadele halinde idik. Orduların başına getirilen Alman kumandanları tatbiki imkânsız emirler vermekte ve bu emirlerin yerine getirilememesi yüzünden aramızda bazen sert, bazen münakaşalı yazışmalar olmakta idi. Son zamanlarda bu yazışmalara ait bazı raporlar karşı tarafça elde edilmiş ve bu suretle ben ve Mustafa Kemal birer Alman düşmanı telâkki olunmuştuk. Cevat Paşa'nın Erkân-ı Harbiye Reisliği'nden affı üzerine, bu telâkki sayesinde saraya nüfuz eden karşı taraf, "*Fevzi Bey, Almanlarla geçinememektedir; o halde tabî olarak Müttetikleri kayırır!*" gibi garip bir düşünce ile beni Harbiye Nazırlığı'na, Şevket Turgut Paşa'yı da Genelkurmay Başkanlığı'na tayin ettirmişlerdir!

Bundan sonra da İstanbul'un işgali vâki oldu. Bu suretle gerek benim, gerekse mensup olduğum kabinenin ne derece karşı taraf dostu (!) olduğumuz aydınlandı.

Bir gün Harbiye Nezareti'nde otuyordum. Ani olarak odanın kapısı şiddetle açıldı. Birkaç süngülü asker karşıma dikildiler. Korkutucu bakışlarla beni bir müddet süzdükten sonra süngülerini göğsüme dayadılar. Maksatları beni, mensup olduğum kabineyi baskıyla istifaya mecbur edip yerimize Damat Ferit Hükümeti'ni geçirmektir. Bizden hayır gelmeyeceğini artık onlar da nasılsa anlayabilmişlerdi! Fakat Anadolu'da bir hükûmetin teşekkülüne kadar vakit kazanmak ve Ferit Paşa'nın hainane icraatına kısmen mâni olmak lâzım geliyordu. Bu kanaatle günlerce tazyik, hatta işkence altında kalmamıza rağmen vazifemizi terk etmedik (16 Mart 1920). Fakat ancak bu tahammülümüz 20 gün sürebildi. 2 Nisan 1920'de istifaya mecbur olduk. Bununla beraber 20 gün de kazanmış bulunuyorduk. Ben kabinenin istifanamesini bizzat mabeyin'e vermek üzere götürdüğüm zaman mabeyinci tarafından şu garip hitapla karşılandım: "*Haftalarca bunu bekliyorduk, nerede kaldınız?*"

İstifaneme hemen kabul olundu ve hükûmet başkanlığına Damat Ferit getirilerek faaliyete geçti. Bu suretle bir aya yakın bir zaman elde edilmişti.

Artık İstanbul'da yapacak işimiz kalmamıştı. Anadolu'ya geçmek lâzım geliyordu. Henüz Harbiye Nezareti Vekilliği'ne tayin olunan Kara Sait Paşa, ben daha çok evvel vazife ile Arnavutluk'ta bulunurken dostumdu. Kendisini yeni görevinden dolayı tebrik maksadıyla ziyarete gittim. Ve sö-

zû icap eden safhaya getirerek İşgal Kuvvetleri'nin, yeni kabineyi Anadolu'ya karşı harekete zorlamak istediklerini anlattım. Kara Sait Paşa ile ceyran eden konuşmamız beni, bir ayak evvel Ankara'ya ulaşmak lüzumuna bir kere daha inandırdı. Fakat nasıl gidecektim? Anadolu'ya, gizlice beni götürecek hiçbir vasıta yoktu. Atlarım, İşgal Kuvvetleri'nin muhafazası altında bulunan Selimiye Kışlası'nda idi. Nasılsa bir yolunu buldum. İtiraf edeyim ki talih de yardım etti. Ve hayvanlarımı at pazarında satmak bahanesiyle Selimiye Kışlası'ndan çıkarttım. O gece de hemen Beykoz'dan ata binerek 18 Nisan 1920'de Anadolu'ya hareket ettim.

Benim kaçtığımı haber alan İşgal Kuvvetleri, Üsküdar Jandarmaları'ndan aldıkları müfrezelerle Çamlıca'yı işgal etmişler ve kendi kuvvetlerini geride toplu bir halde tutarak, bizim jandarmalarla en küçük patikalara kadar postalar kurmuşlardı. Sabaha karşı karşılaştığım bu müfrezeler, bu kahraman Türk evlâtları beni yakalayacakları yerde hemen askerce selâm veriyorlar ve peşime takılarak yola düzülüyorlardı. Bu suretle Üsküdar Jandarma Kumandanı Remzi Bey, Pendik'ten Yüzbaşı Nail ve Jandarma Yüzbaşısı Kara Kemal Bey'ler maiyetlerindeki 40 kadar jandarma ile beraber muhafızım olarak Ankara'ya yollandılar. Bu sırada Hendek civarında âsiler tarafından şehit edilen 24. Tümen Kumandanı Mahmut Bey'in emirindeki kuvvetler dağılmış ve âsiler Adapazarı'na yanaşmışlardı. Bu vaziyette Adapazarı'na girmeğe imkân olmadığından arka yollardan gizlice hareketle Geyve istasyonuna geldik. Burada bizim çetecilerden Çolak İbrahim, Lâz Rauf ve Kuşçubaşı'nın oğlu Eşref'le buluştuk. Bunlara Geyve Boğazı ve civarının müdafaası görevi verildi. Ankara'ya geldim.

27 Nisan 1920'de Büyük Millet Meclisi huzurunda vaziyeti izah ettim. Bunun üzerine Damat Ferit'in inzibat teşkilâtına karşı tedbirler alındı. Böylece istiklâl mücadelesinin fiilî safhasına geçilmiş oldu. Orduyu tanıdığım için, evvelâ bizim çeteleri düzene koymak icap ediyordu. Çerkes Ethem buna razı olmadığından yola getirildi. Bu sırada Yunan harekâtı da gelişmişti. Bursa düşmüş, Eskişehir'de Batı cephesi kurulmuştu.

İnönü Muharebeleri'nden sonra Yunanlılar neşe ile Ankara'ya yürüdüler. Fakat Sakarya'da Türk'ün kahraman kararlılığı ve gayreti karşısında mağlup olarak geri çekilmeye mecbur oldular. Bundan bir sene sonra da Afyonkarahisar ve Dumlupınar'da kazanılan muharebelerle düşman tamamıyla perişan edilerek İzmir geri alındı.

V

**MAREŞAL FEVZİ ÇAKMAK'IN, ATATÜRK'ÜN
ÖLÜMÜNÜN 8. YILI (10 Kasım 1946) NEDENİYLE
SÖYLEDİKLERİ⁵**

İzmir Gazetesi muhabirinin, “Atatürk’ün Balkan Antantı hakkındaki fikirleri etrafında bilgilerinizi rica edeceğim!” demesi üzerine Mareşal Fevzi Çakmak şunları söylemiştir:

— Atatürk her şeyden evvel büyük bir insandı. İnsanlığın hürriyetine ve vatandaş haklarına inanıyordu. O, barış içinde milletlerin birbirlerine karşı yalnız saygı ve sevgi duymalarını istiyordu. Atatürk büyük bir realist olduğu kadar büyük bir idealistti. Daha o zaman, yani bundan 10 sene kadar önce bugünkü Birleşmiş Milletler Teşkilatı'nın gerçekleşmesini istiyordu. Bunun için işe ilk önce Balkan Antlaşması ile başlamak kararında idi. Balkan Antantı ile bu memleketler arasındaki kin ve düşmanlık duygularının kaldırılarak, kardeşliğin kurulması en büyük arzusu idi. Bundan sonra Türkiye'nin İran ve Afganistan ile imzaladığı Sadabat Antlaşması'nı, bu antant ile birleştirerek küçük çapta bir Birleşmiş Milletler Teşkilatı kuracaktı. Arzularını gerçekleştirmeden genç yaşta öldü. Allah rahmet eylesin. O, Türklük ve insanlık için büyük bir kıymetti. Onun kederini Türklükle beraber bütün dünya da duydu.

VI

**MAREŞAL FEVZİ ÇAKMAK'IN 30 AĞUSTOS ZAFERİ'NİN
25. YILDÖNÜMÜ (30 Ağustos 1947) NEDENİYLE
GAVSİ OZANSOY'LA SÖYLEŞİSİ⁶**

Türk milletine yeni bir hayat yolu çizen, Türk tarihine yeni bir şeref sayfası ekleyen 30 Ağustos Zaferi'nin 25. Yıldönümü münasebetiyle Sayın Mareşal'den o günlere ait birkaç canlı hatırayı nakletmeleri

⁵ *Tasvir Gazetesi*, 10 Kasım 1946

⁶ “Mareşal, 9 Eylül'ü Anlatıyor”, Konuşan: Gavsî Ozansoy, *Akın Gazetesi*, 11.9.1947

ricasında bulundum. Bir iki dakikalık sessizlikten sonra, Büyük Asker konuşmaya başladı:

— Eylül başlarında Yunan ordusunun büyük kısmı ve kolorduları esir edildikten sonra, parçalanmış bir halde hızla çekilmeye başlamıştı. Süvarilerimiz tarafından şiddetle takip olunan bu ordunun artık mukavemetine imkân bırakılmamıştı. Bu vaziyeti beklemeyen İzmir’deki yabancı konsololar, Mustafa Kemal ile temasa gelmek istediler. Pek geç kalmış olan bu müracaat, ancak 9 Eylül 1922’de ordumuz İzmir’e girdikten sonra mümkün olabildi. Bazı Yunan çetecileri bir yangına teşebbüs etmişlerdi. İzmir’e giren ordularımız yangını söndürerek, işgali tamamladılar. Böylece savaş, Anadolu’da fiilen nihayet bulmuş oluyordu.

İzmir’e varıp da Hükûmet Konağı’na girdiğimiz zaman büyük küçük rütbeli birçok düşman subaylarının binanın alt katında tutuklanmış olduklarını gördük. Bunlar yaptıkları zulümlerden dolayı sonlarını endişe ile bekliyorlardı. Fakat onlara Türk’ün acıma hissini bir kere daha göstererek hepsinin hayatını kurtardık. Türk’ün bu asil hareketi karşısında bize ne yolda teşekkür edeceklerini bilemiyorlar, sevinçten ağlayarak ellerimizi öpüyorlardı.

İzmir işgaline ait bu hadiseyi tamamlayan ikinci bir olay daha söyleyeyim: Düşman çeteleri tarafından çıkarılan büyük yangın sırasında birçok Rum halkı da, kadınları ve çocuklarıyla beraber, ateşten kurtulmak için sahile doğru toplanıyorlardı. O sırada düşman çeteleri de halkı yağmaya başlamışlardı; bu çaresizlerin yangından kaçırabildikleri kıymetli eşyayı zorla alıyorlardı. Fakat derhal yetiştirilen kahraman askerlerimiz bunları emniyet kordonu içine alarak, can ve mallarını kurtarmış, Türk askeri yardım elini bu Hıristiyan uyruklu vatandaşlarımıza da uzatmıştı.

Mareşal, Atatürk’le beraber İzmir’e girişlerini de şöyle anlattılar:

— İzmir’e, bir otomobilde ikimiz beraber girdik. Halk yollara dökülmüş, Mustafa Kemal’i görülmemiş bir sevinç gösterisiyle karşılıyorlardı. Şehirde düzenlik ve güven tamamıyla sağlanamadığı için, şurada burada dağınık düşman çetelerinin Atatürk’e karşı her an bir tecavüzde bulunmaları mümkündü. Fakat halkın gösterdiği coşkun sevgi ve saygı, bütün kötü niyetleri sonuçsuz bırakmış, en cüretkâr olanlarını bile böyle bir hareketten alıkoymuştu.

Mareşal, sözlerini şöyle bitirdi:

— 30 Ağustos’ta başlayan ve Türk ordusunu 9 Eylül’de İzmir’e ulaştıran zaferler silsilesi, o vakit bütün memlekete hâkim olan bir ruhun, kuvayı milliye ruhunun eseridir.

Mareşal'i bu ziyaretim, yazımın başında da söylediğim gibi, politik bir nitelik taşıyordu. Fakat burada dilimin ucuna kadar gelen bir suali sormaktan kendimi menedemedim:

—Sayın Mareşal'im, dedim, vaktiyle memleketi kurtaran ve Büyük Zafer'i takip eden yıllarda büyük inkılâplar başaran bu ruh, bugün aynı kuvvetle devam ediyor mu?

—Kuva-yi Milliye ruhu, feragat ve fedakârlığın en temiz bir örneği idi. Üzülerek belirteyim ki, bugün kişisel menfaatler düşüncesi, bu ruhu zedelemiştir. Fakat millet, hakikî hürriyetine kavuşursa, bunun tekrar kurulacağına emin olabiliriz.

VII

MAREŞAL FEVZİ ÇAKMAK'IN VATAN GAZETESİ BAŞYAZARI AHMET EMİN YALMAN'A ANLATTIKLARI (10 Kasım 1947)⁷

Mareşal Fevzi Çakmak, Vatan Gazetesi Başyazarı Ahmet Emin (Yalman) ile yaptığı bu söyleşide, özellikle Atatürk'ün son günleri, 1946'dan sonraki çok partili yaşama geçiş, ordu ve siyaset üzerinde durmuş, gazeteci Yalman'ın bu konulardaki sorularını yanıtlamıştır.

Söz Atatürk'ün ölümüne gelince, Fevzi Çakmak dedi ki:

— Atatürk'ün hastalık zamanlarında kendisini ancak bir, iki defa ziyaret ettim. Buna ait şahsî hatıralarım sınırlıdır. Bakınız son ziyaretimde gördüğüm manzara hafızamda derin ve elemli bir iz bırakmıştır. Bunu hiç unutmam. Merhum, hareketsiz bir kalıp gibi yatıyordu. Saçları dökülmüştü. Gözlerinde parlaklık kalmamıştı. Dünyaları yerinden oynatacak kadar canlı ve hareketli bir zekânın sönmek üzere olması insanın içini ıstırapla dolduruyordu. Kendisini ne hareketli rollerde gördüğüm şahsiyet, ne hale gelmişti!

Gördüğüm manzara, Atatürk'ün ilk komadan sonraki tekrar hayata dönüşü idi. Kendisinden artık ümit kesilmişti. Etrafında bulunanlar bir daha

⁷ “Atatürk'ün Son Günlerine Ait Mareşal'in Bazı Hatıraları”, Ahmet Emin Yalman, *Vatan Gazetesi*, 10.11.1947

gözünü açmasını beklemiyorlardı. Tekrar canlanmasının hikâyesini, o dakikada yanında bulunan Salih Bozok'tan dinledim: Vücutta birdenbire bir kı-mıldanma olmuş, Salih Bozok yanına koşmuş.. Kı-mıldanma yavaş yavaş derin bir uykudan uyanma şeklini almış.. Salih, kulağına doğru eğilmiş, halini, arzusunu sormağa başlamış. Nihayet sönük bir ses aksetmiş:

—**Sen kimsin?**

Salih Bozok buna cevap vermiş. Âdeta ölümden geri gelir gibi, şuur o kadar yavaş uyanıyormuş ki biraz sonra Atatürk şu sözleri fısıldamış:

—**Salih, sen misin? Ya ben kimim?**

Hayata ebedî surette yumulduğu sanılan gözler yavaş yavaş açılmış, Atatürk tamamıyla kendine gelmiş, çevresi ümide düşmüş.. Fakat Profesör Neşet Ömer, canlanmanın geçici olduğunu, hiçbir ümit kalmadığını doğrulayınca bir araya geldik, memleket hesabına tedbir düşündük.

O zamanki Dahiliye Vekili Şükrü Kaya, bu arada bana geldi. Cumhurbaşkanı olmamı teklif etti. Kendisine şu cevabı verdim:

—Ben muvazzaf bir askerim. Ordu ile siyasetin birbirinden ayrı tutulmasını, memleketin esenliği için en mühim bir esas sayıyorum. Gayem, ordunun, memleketin teknik bir korunma vasıtası halinde gelişmesi için çalışmaya devam etmektir. Bahsettiğiniz siyasî vazifeyi kabul edemem. Şükrü Kaya ısrar etti:

—Siz kabul etmezseniz, iş tesadüfe kalır. Meselâ Meclis, mebuslardan Satı Kadın'ı⁸ cumhurreisi seçse ne yaparsınız?

—Ne yapacağım? Eğer Meclis'in ekseriyeti, Satı Kadın'ı bu vazife için münasip görürse benim vazifem, hiç münakaşa etmeden onu kabullenmektir.

Hadiseler, bildiğiniz seyri izledi. Büyük Millet Meclisi, İsmet İnönü'yü Cumhurreisliği'ne seçti. Ben de kendisini cumhurbaşkanı kabul ettim.

Belli ki Mareşal Fevzi Çakmak için, politika ile askerliğin ayrılığı, üzerinde çok hassasiyetle durduğu bir dava.. Bu konu bir defa açılınca, akıcı ve tatlı ifadesiyle söze devam etti:

—Bir gün bir toplantıda bir İngiliz subayı, İstiklâl madalyamdaki kırmızı, yeşilli kordelayı gösterdi ve sordu:

⁸ Kazan Köyü'nün muhtarı iken Atatürk'ün isteği ile V. Dönem (1935–1939) seçimlerinde Ankara Milletvekili seçilen Satı Çırpan (1890–1956).

—Madalyaların kimi kırmızı, kimi beyaz, kimi yeşil.. Bunun mânası nedir?

Şu cevabı verdim:

—Bu gördüğünüz yeşilli, kırmızılı kordelâ benim hayatımdaki en büyük günahıdır. Çünkü bu iki renk, İstiklâl Mücadelesi esnasında hem asker, hem de mebus sıfatıyla vazife gördüğümü ve politikaya karıştığımı gösterir. Benim gibi, askerliğin politikadan mutlaka ayrı ve uzak kalmasına inanan bir insan, buna hiçbir zaman razı olmamalıydı. Bu nokta hakkındaki kanaatim kesin ve derindir. Askerlik, bir memleketin ölmezliğini temine mahsus olan ve bütün milletin hizmetinde vazifeye hazır kalması lâzım gelen bir teknik vasıttır. Bir memleketin iç siyasetinde bir tahakküm vasıtası haline gelirse millî varlık tehlikeye düşer ve temel sarsılır. Memlekette uzun müddet kararlılık ve denge kurulamamasının sebebi, muhtelif devirlerde askerliğin politikaya âlet edilmesidir. Hüseyin Avni Paşa'ların askerî kuvvetle değişiklik yapmaları ömürsüz olmuştur. İttihat ve Terakki'nin orduyu siyasete karıştıran gidişi, memleket hesabına büyük felâketlere yol açmıştır. Bundan sonra da askerliğin siyasete her müdahalesi, mutlaka memleketin zararına neticeler vermiştir. Fena tecrübelerin bedelini bu kadar ağır bir surette ödediğimize göre aynı hatanın memleketimizde artık hiçbir zaman işlenmemesi gerektir.

Mareşal Fevzi Çakmak'ı her vakitten dinç ve sıhhatli gördüm. Memnuniyetimi belirttikten sonra sebebini sordum. Dedi ki:

—Bende biraz şeker rahatsızlığı var. Buna karşı hiçbir zaman ilaç kullanmağa lüzum kalmaz. Rahatsızlığın zararlarını, sıkı bir perhizle, sade ve düzenli bir hayat tarzıyla önlerim. Doktor Adnan Adıvar bir gün bana şu sözleri söyledi:

—Şeker rahatsızlığınız, zindeliğinizi muhafaza etmenize ve senelerin normal tahribine karşı kendinizi korumanıza âdetâ etken oluyor. Çünkü yiyip içmekte aşırılıktan uzak kalmanıza ve umumi surette sağlıklı ve düzenli bir hayat sürmenize yol açması itibarıyla iyi bir düzenleyici vazifesi görüyor.

Bu görüş doğrudur. İnsanların vücudunu zehirleyen ve sarsan başlıca etken, ölçsüz yiyip içmeleridir. Bir defa Atatürk'ün teşvikiyle Karlsbad'a istirahatata gitmiştim. Orada binlerce şişman Alman'a tesadüf ettim. Kuru-mun baş doktoru bana dedi ki:

—Bu gördüğünüz insanlara birkaç hafta müddetle hemen hemen yemek yedirmiyoruz, yalnız su içiriyoruz. Fazla yediklerini ve yakamadıkla-

rını bu sayede toptan yakıyorlar ve sıhhatleri sırf bu şekilde düzeliyor. Almanlar çok yemek alışkanlığından kurtulsalar, sıhhatlerinin zararına olarak fazla yedikleri ve içtikleri şeylerin parasıyla bir senede tamirat borcunu öderler; sıhhatleri de zinde kalır.

**Mareşal Fevzi Çakmak'ın siyasî faaliyetlerinin tarzından ve hede-
finden söz açıldı. Mareşal şu sözleri söyledi:**

— Benim kendi hesabıma, memleketin iyiliğini istemekten ve bunu temine varlığımı vermekten başka hiçbir emelim yoktur. Dolaşmalarım ve ziyaretlerim daima halkın daveti üzerinedir. Milletvekili olduğuma göre vatandaşların söylemek istediğini dinlemek ve gönüllerini hoş etmek vazifemdir. Bana sevgi gösteriyorlar, ben de sevgiye sevgi ile karşılık veriyorum. Bu tarzda temaslarda bir fenalık düşünerek zorluk çıkarmak gayretkeşliğini gösterenlerin dalgınlığına acırım. Geçenlerde Beşiktaş'a çağırdılar. İskele gazinosunu kiralamışlar. Orada konuşacaktık. Bir de oraya varınca gördük ki gazinocuyu baskı altında bırakmışlar, gazinosunu kilitlemiş, savuşmuş. Sokakta kaldık. Beni davet edenlerin gözleri doldu. Halk ıstırap çekti. Bunu yapanlar, ne gibi bir maksada hizmet ettiklerini acaba düşünüyorlar mı? Halkı kızdırıp gücendirmekten ve normal bir vatandaşça sohbeta dargınlık karıştırmaktan ne fayda hâsıl olur? Yine Eyüp'te sinemanın bahçesinde halkla buluşacaktık; mâni oldular.

Hayretle sordum:

— Bunlar son zamanlarda mı oldu? Mareşal cevap verdi:

— Evet, son onbeş gün içinde.. Bir taraftan insanı sevindirecek prensipler ilân ediliyor, diğer tarafta tatbikatta onların ihmale uğradığı görülüyor. Halka itimat etmek lâzımdır. Türk halkı, vatandaş sıfatıyla olan hak, vazife ve mesuliyetlerini büyük bir hassasiyetle kavlıyor. Hakikî demokrasi ve hürriyet gidişine tamamiyle hazırdır. Bütün ümitlerini de buna bağlamıştır. Hakını korumağa kararlılığı derindir ve umumîdir. Haklarına saygı gösterilmedikçe ıstırap çekiyor. İdare adamları tarafından gösterilen zorluklar, hiçbir partinin menfaatine olmuyor; memleketin zararına oluyor. Kurtuluşumuz ve ilerlememiz, hep birden kabul ettiğimizi söylediğimiz demokrasinin dürüstlük ve samimiyetle tatbikine ve halka güven ve ferahlık gelmesine bağlıdır. Türk halkı, nesilleri dolduran fedakârlıklarının bedeli olarak hakkına ve haysiyetine sahip olmağa lâyıktır. Hiçbir insan yoktur ki bu halkı vazife başında görsün ve tanınsın da, milletin kara günlerde gösterdiği fedakârlık ve anlayışı hatırladıkça, gözleri yaşarmasın ve göğsü iftiharla kabarmasın!

İstiklâl Harbi'nde, Sakarya'da millî varlık adına çarpışıyorduk. Buralara kadar gelen bir düşman karşısında halkın kendi başının derdine düşmesi ve mücadeleden çekinmesi, teorik olarak hatıra gelebilirdi. Hâlbuki her gün nasıl manzaralar görüyorduk! Eline bir silâh alan köylüler, kafiye vazife görmeğe geliyordu. Kendilerine soruyordum:

—Buraya sizi kim çağırdı? Ne yapmağa geldiniz?

—Kimse çağırmadı. Bizim köyden hemşerilerin şehit düştüğünü duyduk. Onların yeri boş kalmasın diye geldik!

Bir gün bir köy halkı ile karşılaştım. Varlarını, yoklarını kağnı arabalarına yüklemişler, telâş içinde düşman hatlarından uzaklaşmağa çalışıyorlardı. Kendilerine şöyle hitap ettim:

—Hesabınızı iyi yaptınız mı? Kağnı arabalarınızın hızı azdır. Düşman hatlarımızı yararsa süvarisiyle arkanızdan yetişir, sizi berbat eder.

—Doğru, fakat ne yapalım?

—Burada kalın ve düşmanı geçirmemek için bize yardım edin! Düşman geçmemelidir ve geçmeyecektir. Kurtuluş bu inançla çarpışmaktadır.

Türk köylüsünü ikna edecek şekilde konuşunuz, insafına, kavrayışına güven gösteriniz, derhal sizinle işbirliği eder. Bu hemşerilerin eli silâh tutanları asker oldular, kağnıları kullanan çocuklar ve kadınlar, nakliye işlerimizde vazife aldılar. Biz, hepimiz böyle manzaraları bir değil, on değil, sayısız defa gördük. Köylünün ne kadar fedakâr bir vatandaş olduğunu hep biliriz. Fakat aldığımız karşılık ona bir şey vermeği ve haklarını yerine getirmeği hâlâ öğrenmedik.

Köylünün malı öyle bir fiyata alınıyor, muhtaç oldukları eşya ise öyle fiyatlara kendisine satılıyor ki arada denge olmuyor; büyük bir kısım köylüler, bu kadar ağır çalışmaların ve didinmelerin bedeli olarak ilk ihtiyaçlarını bile karşılamıyorlar. Bunun çaresini düşünmek ve köylülere bir taraftan tam hakkını, diğer taraftan da insanca geçim imkânını temine çalışmak ilk gayelerimizden biri olmalıdır. Bu işler hiç de güç değildir. İhtiraslar bir tarafa bırakılırsa, iyi niyet hâkim olursa, milleti ikna etmek ve rızasını almak yoluyla yürümeğe, tabii bir alışkanlık halini alırsa halledilemeyecek zorluk yoktur.

... Mareşal Fevzi Çakmak'ı, yirmibeş senedir yakından tanıyorum. Bu tanışıklığa 25 sene evvel Ankara'da, o zaman Genelkurmay binası olan Ziraat Mektebi'nde hayatı ve prensipleri hakkında yaptığım bir mülâkat baş-

langıç olmuştur. İki saate yakın süren bir konuşmadan sonra bu çok sevimli, çok fedakâr ve çok temiz tarihî şahsiyetten ayrılırken, içimde şu kanaat vardı ki, siyasî hayatımızda beliren uyanış devri, İsmet İnönü ile Mareşal Fevzi Çakmak arasındaki geçici anlaşmazlığın pek yakında ortadan kalkması neticesinde tamamlanacak ve umumî hayatın huzuru ve güveni bu sayede bir kat daha artacaktır.

VIII

MAREŞAL FEVZİ ÇAKMAK'IN, AKIN GAZETESİ YAZARI SELİME SEDEN'E ANLATTIKLARI (23 Nisan 1948)⁹

Akın Gazetesi yazarlarından Selime Seden, 23 Nisan Millî Egemenlik Bayramı'mızın 28. yıldönümü nedeniyle Mareşal Fevzi Çakmak'ı Çankaya'daki evlerinde ziyaret etmişler, bu konudaki hatıra ve duygularını rica etmişlerdir. Sayın Mareşal sözlerine şöyle başlamıştır:

“Bu bayramı Türk çocuklarına mal ettiğimiz için bu günlere ait hatıralarımdan söz etmekte fayda ve zevk bulurum!” diyen Mareşal Çakmak, meşhur defterlerine de müracaatı unutmuyarak 23 Nisan 1920 tarihine ait hatıralarını şöyle anlattılar:

— Nihayet benim de dâhil olduğum Salih Paşa Kabinesi istifa zorunda kalmış, saray sabırsızlıkla beklediği bu istifa üzerine yeni kabineyi Damat Ferit'e vermişti (5 Nisan 1920). Benim için İstanbul'da daha fazla kalmak olamazdı. Yolculuk hazırlıklarımı tamamladım. Başlarında mülâzım Salih Bey'in bulunduğu 10 kadar jandarma süvarimizle 17 Nisan'ı 18 Nisan'a bağlayan gece, saat 1'den önce atlara binerek yola çıktık. Paşabahçe-si'nden geçerken İşgal Ordusu devriyeleri bizi görmüş ve Üsküdar Merkezi'ni haberdar etmişlerdi.

İşgal Ordusu'nun Üsküdar Kumandanı, bu mıntıkadan aldığı bir bölük kadar Türk jandarmasına yolları tutturmuş ve işgal kuvvetlerinden bir müfrezeyi de geride toplu bir halde bulundurmakta idi. Bütün gece yürüdük. 18 Nisan sabahı Çamlıca'ya ve daha sonra Lâzköyü'ne geldik. Türk jandarmaları beni yakalayacak yerde, yol gösteriyor ve bana katılıyorlardı. Bu-

⁹ “23 Nisan ve Mareşal Çakmak”, Konuşan: Selime Seden, *Akın Gazetesi*, 23.4.1948

rada Üsküdar Jandarma Kumandanı Binbaşı Remzi ve Yüzbaşı Kara Kemal Bey'ler de maiyetleriyle birlikte bize katıldılar. Jandarmalarımızın bu hareketi, Türk'ün bu eşsiz vatanseverliği karşısında Çamlıca'daki İşgal Ordusu müfrezesinin ne duruma girdiğini siz düşünebilirsiniz!

Buralarda daha fazla durmadan beraberimdeki müfreze ve arkadaşlarla yola devam ederek 18 Nisan'da Kurtdoğan'a ve 20 Nisan 1920'de Kuşçalı'ya geldik. Burada, Pendik'ten gelen Yüzbaşı Nail Bey de beraberindeki jandarmalarla bize katıldı.

Kuşçalı'nın Anadolu ile İstanbul arasındaki telgraf haberleşmesine olan yardımını ve bu yüzden olan tarihi şöhretini bilirsiniz. Burada Mustafa Kemal Paşa ile makine başında görüştüm. İlk haber olarak bana Anzavur'un bozulduğunu müjdelediler ve Büyük Millet Meclisi'nin 23 Nisan'da açılacağını ve Adapazarı'nda 24. Tümen Kumandanı Mahmut Bey'in beni karşılayacağını ve trenle Ankara'ya hareketime yardım edeceğini de bildirdiler.

Gebze ve İzmit'teki İşgal Ordusu karakollarından sakınmak için yolumuza daha kuzeyden devam ediyoruz. 21 Nisan'da Okçuoğlu'nda ve 22 Nisan 1920'de Hocaköy'de kalıyoruz. 23 Nisan'da Adapazarı'na yaklaşıyor ve Karakamış köyünde mola veriyoruz. Bu sırada iki patlama sesi duyuyoruz; arkasından da iki büyük duman sütunu göğe yükseliyor. Daha evvel Adapazarı'na bizim için konakçı olarak giden Yüzbaşı Nail Bey, dörtlü geri geliyor; öğreniyoruz ki: Tümen Kumandanı Kaymakam Mahmut Bey, Erkân-ı Harbi Yüzbaşı Yakup Sami Bey ve yaveri, Hendek civarında âsiler tarafından şehit edilmiş (22 Nisan 1920). Erlerin silâhları, makineli tüfek ve topları âsiler eline geçmiş. Adapazarı'ndan giden millî kuvvetlerin başındaki Çerkes Kâzım ve Sait Bey'ler de Hendek'e giderken şehit düşmüşlerdir (23 Nisan). Serbest kalan âsiler Adapazarı'na ilerliyorlar. Bunları gören İstihkâm Müfrezemiz, Sakarya Köprüsü'nü havaya uçuruyor ve şayan-ı takdir bir surette tam zamanında vazifesini yapıyor. Nail Bey, şehirdeki taraftarlarımızdan, âsilerin beni de şahsen aradıklarını duymuştu.

Artık akşam olmuş, ortalık iyice kararmıştı. Adapazarı'na gidemeyerek kasabanın batısından, hendekler ve bataklıklar arasından dolaşarak ilerliyoruz. Karanlıkta bazı kimselerin bize yaklaştıklarını görünce tabancalarımızı hazırlıyoruz. Fakat Yüzbaşı Kemal Bey sokuluyor: Bunların Adapazarı'ndan çekilen taraftarlarımız olduğunu ve âsilerin kasabaya girdiğini ve millî kuvvetlere taraftar olanları yakalamakta olduklarını öğreniyor.

Böylece yola devam ederek Arifiye'yi ve daha sonra Geyve istasyonunu buluyoruz. İzmit'teki 1. Tümen'e mensup 143. Piyade Alayı, Nuri Bey

kumandasında burada bulunuyordu. Alay Kumandanı tereddüt içinde ve ne yapmak lâzım geldiğine karar verememiş bir halde idi. Millî çetelerimizden Kuşçubaşı oğlu Eşref, Çolak İbrahim ve Lâzistanlı Rauf Bey'ler de buradalardı. Bunları da ümitsiz bir halde görüyorum. Çolak İbrahim Bey, vaziyetin aleyhimize döndüğünü, beraberlerindeki çetelerin durmak istemediklerini, civar ahalinin de âsilere katıldığını, askerlerimizin de düşman yalanlarına kapılarak dağılmaya başladığını söylüyordu. Bu arkadaşları topladım. 143. Alay Kumandanı'nı da çağırdım. Vaziyetin İşgal Kuvvetleri'nin yalanı ve tertibi ile bozulduğunu ve benim İstanbul'da her şeyi görüp bildiğimi, padişahın yabancılar elinde esir bir durumda olduğunu, dinini ve milletini sevenlerin ufak bozgunluktan ümitsizliğe düşmemeleri gerektiğini ve benim burada kalarak gerekli tedbirleri beraberce alacağımızı ve vereceğim emirlere itaat etmelerini söyledim. Aralarındaki anlaşmazlık içinde hakem olmayı teklif ettim. Burada karşı koymaktan çekinenlerin neticede vatan haini sayılacağını anlattım.

Bu arkadaşlar dışarı çıkarak kendi aralarında da konuştular ve bana gelerek hakemliğimi kabul ettiklerini, verilecek emri beklediklerini söylediler. Aldığım tertiplere göre:

—Nuri Bey kumandasındaki alay (2,5 Tabur, 2 makineli tüfek ve bir top) Geyve boğazını;

—İbrahim, Rauf ve Eşref Bey'lerin kumandasındaki millî kuvvetlerimiz Sakarya doğusunda Mudurnu, Taraklı ve Göynük yollarını;

—Jandarmalar ve köylüler de Katırdüzü'nü (İzmit yolu) tutacaklardı.

Bu sırada âsiler (Maanlı Ali ve Düzceli Kâmil ve maiyeti), Adapazarı kasabasını almışlar ve Sefer Bey de kaymakamlık vazifesini üstüne almış idi.

Vaziyetteki beklenmedik değişikliği ve bundan doğan paniği görerek kendiliğimden aldığım ilk tertiplerle durumdaki tehlike az çok önlenmiş ve ilk mukavemet bu suretle sağlanmıştı. Lefke'de bu işlerle üç gün meşgul kaldım. Ve Bursa'da Anzavur'un ortadan kaldırılmasını başarmış olan 20. Kolordu Kumandanı'nın gelişini bekledim. Ali Fuat Paşa, 26 Nisan 1920 akşamı Lefke'ye geldiler. Vaziyeti beraberce görüştük. Ben de beraberimdekilerle aynı gün trenle Eskişehir'e hareket ettim.

Eskişehir'den yola devam ediyoruz (27 Nisan 1920 sabahı). Beypazarı üzerinden gelerek Mihaliççık kasabasını ele geçiren âsilerden bir kısmı, Sarıköy'e kadar sarkmışlardı. Sarıköy'e gelince âsilerin ileri gelenlerinden bir kaçını çağırarak kendileriyle konuşuyorum. İstanbul'dan geldiğimi, İşgal

Ordusu'nun vaziyetini, yaptıklarını ve padişahın aciz vaziyetini, bütün fetvaların ve beyanatın hep düşman yalanı olduğunu ve hep birlik olarak İstanbul'u ve padişahı kurtarmamız gerektiğini anlatıyorum. Bu sözlerime kanarak ve bizi de kuvvetli göyerek, biraz da Göynük üzerine ilerleyen çetelerimizin ve Ankara'dan Beypazarı'na sevk edilmiş olan Arif Bey kumandasındaki kuvvetlerimizin hareketlerinden ürkerék âsiler çekilip gidiyorlar. Uzaktan istasyon civarındaki tepelerden Mihaliççık'a doğru çekildiklerini de görüyoruz.

Artık yol açılmış bulunuyordu. Trenle yola devam ediyoruz. 27 Nisan 1920'de öğleden sonra saat 3'te Ankara'ya varıyoruz. İstasyonda başta rahmetli Atatürk ile birlikte birçok mebuslarla, arkadaşlarla buluşuyorum. Hep birlikte doğruca Meclis'e gidiyoruz. Ve ben ilk beyanatımı veriyorum. Bu nutuk, Meclis zabıtlarında ve o zamanki gazetelerde vardır. Hatta bu yüzden ve bu nutukta kullandığım ifadeden esas alarak İstanbul Hükûmeti, meşhur Nemrut Divan-ı Harbi'yle beni "Beyanat-ı Şahane'yi yalanlama ve devletin haricî ve dâhilî siyasetini karıştırma" suçu ile idama mahkûm ediyor!

Büyük asker susmuştu. Defterini ağır ağır kapatırlarken, pencereden ta uzaklara, 28 sene evvelki Ankara'nın tozlu dumanlı ufuklarının havasındaki samimiyeti arar gibi dalmışlardı. Hürriyet ve istiklâl mücadelesinin yorulmaz, yılmaz, fedakâr kahramanı, hâlâ o günkü gibi ateşli ve hâkim sesiyle şunları söyleyerek sözlerine nihayet verdiler:

—Bana gençliğimi, Millî Mücadele'deki çetin günlerimizden bir kısmını yaşattınız. Bu suretle, hizmetlerini görüp takdir ettiğim arkadaşlarımızı anmak, şehit düşenlerimizin, ölenlerimizin ruhlarını şad etmek fırsatını buluyorum. Çocuklarımıza 23 Nisan bayramları için babalarının, dedelerinin fedakârlıklarından örnekler anlatmış olmak, beni ayrıca sevindiriyor..

IX

MAREŞAL FEVZİ ÇAKMAK'IN AKIN GAZETESİ YAZARI SELİME SEDEN'LE SÖYLEŞİSİ (20 Mayıs 1948)¹⁰

Sayın Mareşalimizin yayınladığım 23 Nisan hatıralarından sonra, bu sefer de yüksek yakınlık ve iltifatlarından cesaret alarak 19 Mayıs 1919'a dair bir hatıra lütüfemelerini rica ettim. Kabul buyurdular. Anlatıyorlar:

¹⁰ "19 Mayıs 1919'u Sayın Mareşal'den Dinledim", Konuşan: Selime Seden, *Akın Gazetesi*, 20.5.1948; Ayrıca Bk. "Mareşal Çakmak Anlatıyor", *Kudret Gazetesi*, 20. 5. 1948- 21.5.1948

—Buna dair Atatürk’ün Nutku’nun baş tarafında ve son zamanlarda Süleyman Külçe tarafından neşredilen “*Mareşal Fevzi Çakmak*” adlı kitabında oldukça bilgi vardır. Falih Rıfkı’nın “*19 Mayıs*” isimli kitabında da mühim ayrıntı vardır. Bunlardan istifade edebilirsiniz.

—Büyük bir tarihi sahifelerinde saklayan kıymetli defterinizin neşredilmemiş bölümlerinden bu konuda biraz bilgi vermeniz mümkün değil mi?

—Zülfiyâre dokunan kısımlarını şimdi söyleyemem. Ancak milletin ve bilhassa gençlerin bazı hakikatleri bilmelerini faydalı görürüm: 1918 Ekim’i sonunda yapılan Mütareke’den sonra galip devletler Türkiye’nin taksimine, Halife ve Padişah’ın kendilerine tâbi bir hidiv haline getirilmesine karar vermişlerdi. Bunun için Türkiye’ye her taraftan birtakım çapulcu kuvvetleri saldırtıyorlar, karşı koymak isteyen kumandanları görevden aldırıyorlar ve Malta’ya sürüyorlardı. Bu suretle Nurettin (Sakallı) Paşa İzmir Kumandanlığı’ndan ve Nihat (Anılmış) Paşa Kilikya mıntikasından, halkı direnmeye teşvik ediyor diye uzaklaştırılmışlardı. Hatta Mareşal Allenby İstanbul’a kadar gelerek Harbiye ve Hariciye Nazırlarımızı huzuruna çağırarak dikte ettirdiği ultiमतom’un 1. maddesinde “*6. Ordu Kumandanı Ali İhsan (Sabis) Paşa’nın memuriyetine son verilmesini*” ısrarla istemiş idi. 9. Ordu Kumandanı Yakup Şevki (Subaşı) Paşa’nın görevden alınıp İstanbul’a çağırılması için General Milne aylarca uğraşmıştı. Mütareke gereğince Güney Kafkasya ve Ermenistan’ı tahliye ederken Yakup Şevki Paşa bütün silâh, mühimmat, teçhizat, erzak ve ilâç yapılan nesnelere hududumuz içerisine nakline çok ehemmiyet vermiş ve bu suretle İstiklâl Savaşı’nda bunlardan pek büyük istifadeler temin edilmişti. Bundan başka Yakup Şevki Paşa Ermenistan ile hududumuz arasında “*Güneybatı Kafkas Hükûmeti*” adıyla bir İslâm Hükûmeti (Etat Tampon) vücuda gelmesine çalışmış, Trabzon ve Samsun sahillerinde Pontus çetelerinin yerleşmelerine ve güneye sarkmalarına karşı askerî ve yerli kuvvetlerle mukavemet tertibatı almış ve düşmanlarımızın kolay muvaffakiyet ümitlerini kırmıştı.

Mütareke gereğince ordunun barışa dönmesi ve seferber ordu karargâhlarının kaldırılması gerektiğinden 9. Ordu da kaldırılarak Erzurum mıntikasında 15. Kolordu teşekkül etmiş ve Yakup Şevki Paşa’ya da bir hizmet makamı kalmamıştı. Zaten gözlerinden rahatsız bulunan Paşa’nın İstanbul’a çağırılması bir gereklilik halini almıştı. İşgal Kuvvetleri Kumandanlığı’ndan hapis ve sürgün edilmeyeceğine dair teminat alındıktan sonra İstanbul’a hareketi bildirilmişti.

Kaldırılan orduların yerini doldurmak üzere barışta talim ve terbiye ile uğraşmak için 3. Ordu Müfettişliği yapılmasını teklif ettim. İşgal Kuvvetleri Genelkurmay'ı ile uzun münakaşalar neticesinde böyle bir teşkilâtın lüzumunu onayladılar. Harbiye Nazırı Mareşal Şakir Paşa'ya doğuda “9. Ordu Kıtaatı Müfettişliği” adıyla bir teşkilât yapılarak müfettişliğine Mustafa Kemal Paşa'nın tayinini arz ettim. Doğu bölgesinde oluşan boşluğun bir an evvel doldurulması lüzumuna kani oldu. Nisan ortalarında Erzurum'dan ayrılan Yakup Şevki Paşa'nın ay sonlarında Trabzon'dan İstanbul'a yol aldığı sırada, Mustafa Kemal Paşa da 28 Nisan 1919 tarihinde 9. Ordu Kıtaatı Müfettişliği'ne tayin edilmiş bulunuyordu.

15. Kolordu'ya da Kâzım Karabekir Paşa'yı teklif etmiş idim. Mayıs başlarında o da vazifesine katılmıştı. Ve bu suretle açılan boşluklar doldurulmuş bulunuyordu. Yakup Şevki Paşa İstanbul'a gelince hastaneye yattı ve tedavisine başlandı. İyi olduktan sonra bir sene kadar İstanbul'da kaldı. Fakat İşgal Kuvvetleri Kumandanı verdiği sözde durmayarak bu kahraman askeri Malta'ya sürdü.

Atatürk'ün Nutku'nun 7. sahifesinde şöyle bir cümle vardır: “*Samsun ve havalisindeki asayişsizliği yerinde görüp önlem almak için Samsun'a kadar gitmek*” vazifesi verilmişti.

Böyle basit bir vazifeye bir Ordu Kumandanı'nın gönderilmesine neden lüzum görülmüştü? Meseleyi iyi anlayabilmek için biraz izah etmek lâzımdır: Karadeniz sahilinde bir Pontus Hükûmeti kurmak için işgal kuvvetleri ve Yunanlılar esaslı tertibat almışlardı. Birçok çeteler teşkil ederek etrafa saldırtmışlar ve bu işler için henüz askerî birliklerden mahrum bulunan Samsun havalisini maksatlarına pek uygun bulmuşlardı. Bu vaziyet karşısında Yakup Şevki Paşa'nın yetiştirdiği kuvvetler karşı koymağa başlamış ve Türk köyleri de müdafaa tertipleri almıştı. 6. Ordu birliklerinde bulunan Alman askerleriyle Anadolu'dan gelen bir kısım Almanlar da Samsun'da toplanmış ve buradan deniz yolu ile memleketlerine sevk edilmişlerdi.

İtilâf Devletleri, Enver Paşa ile Almanların bu havalide gizli teşkilât yaptıklarına kani olmuşlar ve bunu meydana çıkarmak ve ortadan kaldırmak üzere Samsun'a kuvvet çıkarmışlar ve bir müfrezeyi de Merzifon'a kadar içeri sürmüşlerdi.

Samsun'daki birliklerden bir makineli tüfek bölüğüne mensup Mülâzım Hamdi Bey'in, bir makineli tüfek ve miktar askerle dağa çıkarak Türk çetelere yardımcı olması, İşgal Kuvvetleri Kumandanı'nı büsbütün şüpheye

düşürmüştü. Genelkurmay'a memur olan İtilâf Kuvvetleri'nin irtibat su-
bayları sık sık yanıma gelerek benden bu hususta ayrıntı almak istiyorlardı.
Mustafa Kemal Paşa'nın Almanlara ve Enver Paşa'ya aleyhtar olduğunu
söyleyerek yeni vazifesine (9. Ordu Kıtaatı Müfettişliği) gidince bütün
bunların bertaraf olacağını anlatıyordum. Bu sebeple Atatürk'ün hareketini
doğru buluyor ve hatta hızlandırıyorlardı.

Mustafa Kemal Paşa, İstanbul'da karargâhını teşkil etmek ve hareket
hazırlığını görmekle meşgul bulunuyordu. Sivas'taki 3. Kolordu Kumand-
danlığı'na tayin ettirmek istediği bir albay, İstanbul'dan ayrılmak istemedi-
ğinden, Albay Refet Bey (General Refet Bele) bu vazifeyi seve seve kabul
etmiş ve beraberce harekete hazırlanmıştı.

Samsun'da bu vak'alar cereyan ederken İtilâf Devletleri, İzmir'in Yu-
nanlılar tarafından işgalini hazırlıyorlardı. Averof zırhlısı İzmir Limanı'na
gelerek küçük bir müfrezeyi karaya çıkarmak istedi ise de derhal gemileri-
ne geri gönderildi. İzmir Kolordusu Kumandanlığı'na vekâlet eden Albay
Süleyman Fethi Bey'in müracaatı üzerine Yunanlıların İzmir'e çıkmalarına
mâni olunması emrini verdim. Bundan üzülen İşgal Kuvvetleri Kumanda-
nı, hükûmeti taziyik ederek benim azledilmemi istedi. Bunun üzerine 14
Mayıs 1919'da Genelkurmay Başkanlığı'ndan azledildiğimi ve 1. Ordu
Müfettişliği'ne tayin olduğumu bildirdiler. Harbiye Nazırı Mareşal Şa-
kir Paşa'ya giderek İzmir'in ve bu sebeple Anadolu'nun işgal edilmesine
meydan verilmemesini arz ve rica ettim. İtilâf Devletleri'nin mütareke ge-
reğince buna hakları olmadığını maddeleri okuyarak izah ettim. Hükûmetin
taziyik altında bulunduğunu ve İzmir'in işgaline muvafakate mecbur kal-
dıklarını bildirince, teessürümden "*Paşam, büyük vebal altında kalacaksınız!*" dedim ve yanından ayrıldım.

14 Mayıs'ta, Amiral Calthorpe'un, İzmir istihkâmları ile civardaki ara-
zinin İtilâf Devletleri tarafından işgal olunacağına dair verdiği notaya ka-
bul cevabı verilmiş ve 15 Mayıs 1919'da İzmir Yunanlılar tarafından işgal
olunarak savaş faciası başlamıştı. Albay Süleyman Fethi Bey de evvelce
yaptığı karşı koyma yüzünden şehit edilmişti. Bu faciaları duyan ve vicdan-
en üzülen Mareşal Şakir Paşa'nın yüreğine inmiş ve iki hafta sonra da ve-
fat etmişti.

Harbiye Nezareti'ne Şevket Turgut Paşa getirilmişti. Benim yerime
Genelkurmay Başkanlığı'na tayin olunan Cevat (Çobanlı) Paşa gayet namuslu ve vatansever bir zat olduğundan Genelkurmay Başkanlığı'nda bu-
lunduğum beş ay içinde yapılan mahrem işleri ve tasavvurlarımı kendisine

açmakta bir mahzur görmedim. Ve aksine bunu bir vatan ve memleket borcu bildim. Bu maksatla ve kendisiyle mahrem olarak görüşmek üzere 15 Mayıs 1919'da Genelkurmay Dairesi'ne geldim.

Cevat Paşa ile uzun görüşmelerden sonra şunlara karar verildi:

1- Zaten kararlaştırılmış olan üç ordu müfettişliğinin biran evvel teşkili ile ordunun emir ve kumandasının düzenlenmesi. 1. Müfettişlik İstanbul'da idi. Kumandanı da ben idim. 2. Müfettişlik Konya'da ve Kumandan'ı da zaten orada bulunan Mersinli Cemal Paşa ve 3. Müfettişlik Erzurum'da ve kumandanı da oraya gitmekte olan Mustafa Kemal Paşa olacaktır.

2- Mümkün olduğu kadar çok miktarda silâh ve harp malzemesinin Anadolu'da toplanması ve İtilâf Devletleri'ne teslim edilmemesi.

3- İstanbul Hükûmeti tamamen İşgâl Kuvvetleri'nin elinde esir olduğundan, buradan verilecek emirlerin yerine getirilmemesi için Anadolu'da bir Millî İdare vücuda getirilmesi.

4- Millî coşkudan istifade olunarak "Kuva-yi Milliye" teşkili ve Millî İdare'nin buna dayandırılması.

5- Artık sadece savunmada kalınmayarak tecavüzkâr düşmanlarımız üzerine karşı taarruza geçilmesi.

Bu beş maddenin gerçekleşmesi için lâzım gelen teşebbüslerin ayrıntısına geçtiğimiz sırada, Samsun'a hareket etmek üzere bulunan Mustafa Kemal Paşa, veda için Genelkurmay Dairesi'ne geldi. Şimdi üçümüz beraber gayet samimî bir surette umumî vaziyeti görüşme ve tetkike koyulduk. Mustafa Kemal Paşa da bu beş maddeyi uygun gördü. Anadolu'da bir Millî İdare'yi nasıl vücuda getireceğimizi konuşurken Mustafa Kemal Paşa büyük bir kararlılıkla şunları söyledi: **"Zaten ben bunu gerçekleştirmek üzere Anadolu'ya gidiyorum. Buradan verilen emirleri dinlemeyeceğim. Kahraman milletimin sinesine hayatımı feda edinceye kadar çalışacağım!"**

Bu sözlerden duyduğumuz heyecanla ayağa kalktık. Mustafa Kemal Paşa'nın ellerine sarıldık; gözlerimiz yaşlı, vatanın kurtulması için beraberce çalışacağımıza ve bu uğurda hiçbir şeyden çekinmeyeceğimize üçümüz beraber yemin ettik. Ve bu kararlılıkla millî istiklâle kavuştuk.

Artık kesin karar verilmişti. Fiilen iş başında bulunan Cevat (Çobanlı) Paşa, Atatürk'e gizli yazışmalar için bir şifre anahtarı verdi. Cevat Paşa elinden gelen yardımda bulundu ve hatta bu uğurda Malta'ya sürüldü. Ben

de elimden geldiği kadar subay, harp levazımı gönderilmesine ve silâh ve harp malzemesi kaçırılmasına çalıştım. Nihayet bir sene sonra Anadolu'ya geçerek Ankara'da Mustafa Kemal Paşa ile tekrar buluştum. Ve onunla beraber Birinci Büyük Millet Meclisi sinesinde ilk Millî Hükûmet'i kurduk.

Üçler Misakı'nın tesiri evvelâ İzmir cephesinde görüldü. 1.Ordu Müfettişliği'nin (14. Kolordu) kuzeyden kuva-yi millîye ile taarruzu başladı. Kardan bir ay sonra Bergama civarında ve biraz sonra da güneyde Aydın civarında (2. Ordu Müfettişliği-57. Tümen) taarruzları yapıldı ve Yunanlılar mağlup edilerek bu iki şehir geçici olarak geri alındı. Kilikya Bölgesi'nde 2. ve 3. Ordu Müfettişlikleri'nin millî kuvvetleri, karşı taarruza geçerek Fransızları adım adım geri çekilmeye zorluyordu. Samsun civarında ve 3. Ordu Müfettişliği mntıkasında ise daha mühim olaylar gelişmek üzere bulunuyordu.

16 Mayıs 1919'da Mustafa Kemal Paşa, maiyeti ile beraber Bandırma adındaki küçük bir vapurla İstanbul'dan ayrılıyordu. Üçüncü gün (19 Mayıs 1919), yanında bulunan subay ve memurlarla Samsun'a çıktılar ve hemen faaliyete koyuldular. Birkaç hafta içinde vaziyet tamamıyla Pontus'çuların aleyhine dönmüştü. İtilâf Devletleri de aldandıklarını anladılar. Üç hafta sonra Mustafa Kemal Paşa İstanbul'a davet olundu. Fakat İstiklâl Savaşı fiilen başlamıştı. İstanbul'un emirleri Anadolu'da artık geçmiyordu.

Sonsuz saygı içinde tarihimizin en büyük devrini açan bu hatıratı dinledim. Notlarımı tamamladıktan sonra aziz ellerinden öperek kendisine veda ettim.

X

MAREŞAL FEVZİ ÇAKMAK'IN, 30 AĞUSTOS ZAFERİ'NİN 26. YILDÖNÜMÜ (30 Ağustos 1948) NEDENİYLE KUDRET GAZETESİ'NE DEMECİ¹¹

Mareşal'den Millî Mücadele'nin zafer günleri ve özellikle Başkumandanlık Muharebesi hakkında bazı hatıralarımı rica ettik. Buyurdular ki:

¹¹ “ Mareşal 30 Ağustos'u Anlatıyor”, *Kudret Gazetesi*, 30.8.1948

— Bu konuda senelerden beri söylenmiş, yazılmış birçok hatıralar, beyanat vardır. Aynı şeyleri tekrarlamak yerine size o devrin en canlı vesikalarından iki örnek vereyim: 1924 senesi Ağustosunun 30.günü ilk defa Dumlupınar civarında büyük bir toplantı ve tören yapılmıştı. Bu törende Atatürk'le beraber birer nutuk vermiştik. Bu nutuklar 26–30 Ağustos Muharebeleri'ni ve zaferi en belirgin bir surette canlandırmaktadırlar. Bunlardan alacağınız bazı kısımlar, gençlerimize “Başkumandanlık Muharebesi”nin nasıl hazırlandığını, nasıl idare edildiğini ve nasıl kazanıldığını gösterir. Beyanat yerine, size bunları neşretmenizi tavsiye edebilirim¹².

SONUÇ

Bu araştırmamızda Mareşal Fevzi Çakmak'ın, Anadolu'ya geçişinden itibaren basında yer alan konuşma, demeç ve söyleşilerine değinilmiş; bunlar kronolojik sıra içinde sunulmuştur. Şunu da belirtmek isteriz ki, Mareşal Fevzi Çakmak'ın Birinci Türkiye Büyük Millet Meclisi'nin açık ve gizli oturumlarında yaptığı konuşmaları da kapsamak üzere tüm konuşma, demeç ve söyleşileri toplanarak bugüne kadar kitap halinde yayımlanmamıştır. Türk Bağımsızlık Savaşı'nın bu ünlü komutanının, Meclis konuşmaları ve Kurtuluş Savaşı raporlarını da içine almak üzere tüm fikrî materyalinin kitap halinde yayımlanması, içten dileğimizdir.

KAYNAKÇA

ABALIOĞLU, Yunus Nadi, “**Müşir Fevzi Paşa Hazretleri'nin Fevkalâde Mühim Beyanatları**”, Cumhuriyet Gazetesi, 4.9.1924

ÇAKMAK, Fevzi, “**Mareşal Fevzi Çakmak'ın Atatürk'ün Ölümünün 8. Yılı (10 Kasım 1946) Nedeniyle İzmir Gazetesi Muhabiri'ne Verdiği Mülâkat**”, Tasvir Gazetesi, 10.11.1946

ÇAKMAK, Fevzi, “**Mareşal 30 Ağustos'u Anlatıyor**”, Kudret Gazetesi, 30.8.1948

FUAD, Fatin, “**Cumhuriyet'e Doğru İlk Adım Nasıl Atılmıştı?**” Anlatan: Mareşal Fevzi Çakmak, Tasvir Gazetesi, 29.10.1946

KÜLÇE, Süleyman, **Mareşal Fevzi Çakmak (Askerî, Siyasî, Hususî Hayatı)**, İzmir 1946

¹² Fevzi Paşa'nın bu demeci üzerine, adı geçen gazete 30 Ağustos 1948 tarihli sayısında, onun 30 Ağustos 1924'te Dumlupınar'da yaptığı konuşmayı yayımlamıştır.

KÜLÇE, Süleyman, **Mareşal Fevzi Çakmak (Askerî, Siyasî, Hususî Hayatı)**, Birinci Kitap, İkinci Basılış, İstanbul, 1953

OZANSOY, Gavsî, **Mareşal 9 Eylül'ü Anlatıyor**, Akın Gazetesi, 11.9.1947

Reisicumhur Gazi Mustafa Kemal Paşa Hazretleri'nin Sonbahar Seyahatleri (1924), Ankara, 1925

SEDEN, Selime, **"23 Nisan ve Mareşal Çakmak"**, Akın Gazetesi 23.4.1948

SEDEN, Selime, **19 Mayıs 1919'u Mareşal'den Dinledim"**, Akın Gazetesi 23.4.1948

YALMAN, Ahmet Emin, **"Atatürk"ün Son Günlerine Ait Mareşal'in Bazı Hatıraları"**, Vatan Gazetesi 10.11.1947

YALMAN, Ahmet Emin, **"Mareşal'in İstiklâl Harbi Günlerinden Akseden Sesi"**, Vatan Gazetesi 12.4.1950